

ЈЕЛЕНА БОЖИЋ
ЈНУ Институт за заштиту и екологију
Републике Српске
Бања Лука
jbozic2013@gmail.com

Оригинални научни рад
УДК 94(497.15Сарајево)“1914“:323.1
DOI 10.7251/GUARS2012129B
COBISS.RS-ID 130598657

ДЕМОЛИРАЊЕ ЗГРАДА У АНТИСРПСКИМ ДЕМОНСТРАЦИЈАМА У САРАЈЕВУ НАКОН АТЕНТАТА 28. ЈУНА 1914.

Анстракт: Атенат на престолонаследника Франца Фердинанда и његову супругу Софију произвео је антисрпске демонстрације у Сарајеву 28. јуна 1914. навече и цијелог наредног дана. Ширина и интензитет насиља, без преседана у историји града, окарактерисана је у новинским извјештајима као погром над цијелим народом. У тим нередима готово све српске трговине, куће и палате, школе, банке, српско културно друштво „Просвјета”, редакција и штампарија „Српске ријечи” девастирани су, опљачкани и уништени од бројних група насилника. Чак је демолирана и зграда Митрополије. Главна мета су биле угледне и богате српске породице, а посебно велетрговац Глигорије Јефтановић и његов хотел „Европа”. Неефикасност војске и полиције, који ова масовна насиља нису спријечили, створиле су сумњу да је власт, на челу са гувернером Босне и Херцеговине Оскаром Потјорекком, ове рушилачке нереде организовала и подстицала.

Кључне ријечи: антисрпске демонстрације, Сарајево, новински извјештаји, демолирања, девастације, пљачка.

УВОД

Након извршеног атентата, у којем су у недјељу 28. јуна 1914. у Сарајеву у 11 часова убијени престолонаследник Франц Фердинанд и његова супруга Софија, истога дана поподне и цио наредни дан сарајевски Срби били су изложени необуздатим рушилачким нападима својих суграђана. Јавни, привредни, школски и културни објекти, куће и станови су демолирани, девастирани, имовина пљачкана и масовно уништавана, а било је и насртаја на живот. Ове „спонтане” демонстрације су многи извјештачи и угледни историчари окарактерисали као *погром* над Србима.¹

О атмосфери линча и страшним сликама на сарајевским улицама након демонстрација, своја свједочења оставили су извјештачи бројних дневних и периодичних листова у Босни и Херцеговини, Хрватској, Краљевини Србији, Аустроугарској, Њемачкој, САД и шире. На овом важном дијелу архивске грађе се заснива овај истраживачки рад, чији је циљ да у временском слиједу и

---

¹ Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914.*, Српска књижевна задруга, Београд 1973, 165.

просторном размјештају, реконструише последице напада у којима је исказана застрашујућа мржња према српском народу у Сарајеву, али и у многим другим градовима Босне и Херцеговине, као и у сусједној Хрватској.²

Иако о Сарајевском атентату, његовим узроцима, актерима и последицама постоји богата и вриједна литература, цјеловити прикази драматичне експлозије етнички мотивисаног рушилачког насиља над имовином сарајевских Срба до сада су изостали. Утврђивање објективне историјске истине о овим сарајевским данима прилог је очувању колективног памћења.

1. АНТИСРПСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ: ХРОНОЛОГИЈА И ПРОСТОРНИ ОБУХВАТ

Након извршеног атентата 28. јуна 1914, сарајевско Градско поглаварство је одмах поподне објавило Проглас, који је исти дан штампан у ванредном издању службеног *Сарајевског листа* и плакатиран по граду. Уз изражавање жалости и саучешћа „кабинетској канцеларији Његовог Величанства” наведено је и ово: „Са највећим гнушањем осуђујемо почињени паклени чин и унесрећени смо особито што се он догодио у Сарајеву, па позивамо цјелокупно сарајевско грађанство, које се је увијек вјерним и лојалним показивало, да овакове и сличне измете људскога рода из своје средине истријеби” и да „сложно” ради на томе „да се прочисти сарајевско становништво.”³

Лист *Политика* је овај „перфидан проглас” оцијенио као „први знак за журиш на Србе и на све што је српско”.⁴ И савременик ових догађаја, угледни историчар Владимир Ћоровић, позивајући се на један објављен интервју,⁵ наводи да су демонстрације инициране „једним прогласом градског заступства састављеном, према изричном признању једног од потписника, градског подначелника Јосифа Ванцаша, од владиног комесара за град Сарајево у споразуму са другим вишим функционерима владе, међу којима је био и шеф пресидијала барон Колас”.⁶ То потврђује и запис тадашњег аустроугарског заједничког министра финансија Леона Билинског,⁷ да је гувернер Босне и Херцеговине генерал Оскар Потјорек отворено изражавао жељу за осветом над цијелим српским народом. Како су Градско заступство и Сабор БиХ били под

² О догађајима у Хрватској упућујем на рад: Željko Karaula, *Sarajevski atentat – reakcije Hrvata i Srba u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji*, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 43, Zagreb 2011, 255–292.

³ Проглас бр. 17807/1914. датиран у Сарајеву 15. (28) јуна 1914. потписали су градоначелник Фехим еф. Ћурчић и подначелници Ристо Хаџи Дамјановић и Јосип пл. Ванцаш.

⁴ Журиш на Србе, *Политика*, бр. 3744, Београд, 17. јуна 1914, 2.

⁵ *Југославија*, бр. 129, 1919.

⁶ Владимир Ћоровић, *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време Светског рата 1914–1918.*, Прометеј, Нови Сад 2014, 38.

⁷ Leon Biliński, *Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilinskog*, Institut za istoriju, Sarajevo 2004, 98.

сталним надзором и несумњивим утицајем аустроугарске власти, којој су морали бити безрезервно лојални, сасвим је извјесно да Проглас није био израз аутономне воље ни свих градских вијећника ни потписника. Све то оставља простор за реалну претпоставку да су насилне демонстрације организоване и управљане од аустроугарске власти.

Демонстрације су се убрзо претвориле у „невиђено рушење и харање” свега што је српско.⁸ На Србе је приређена масовна „хајка, при којој се врше ствари, за какве се до сада никада није чуло”.⁹ Како се у више извјештаја наводи, „у просвједу грозног злочина”¹⁰ против Срба учешће је узело неколико хиљада људи. Према неким новинским извјештајима, „били су то у јединству редови католика, муслимана и јевреја. Демонстранти су били из свих сталежа и звања”,¹¹ док је, по другима, маса била састављена од „муслиманских пропалица и хрватских потркуша”.¹² Подијељени у групе, носећи цареву слику и пјевајући „царевку”, уз извикивање најгорих погрда својим суграђанима Србима, систематски су два дана рушили и пљачкали српску имовину, уз спорадичну и закашњелу, а тиме и неадекватну интервенцију војске и полиције, све до увођења пријеког суда за град Сарајево, 29. јуна у 17 сати. Међутим, изгреди су настављени и након тога. Од 30. јуна услиједила су хапшења демонстраната, али још више Срба који су се бранили од разјарене градске руље, као и великог броја осумњичених за подршку атентату.¹³

1.1. Први дан демонстрација, 28. јуна 1914.

Касно поподне на Видовдан почео је први рушилачки поход демонстраната, што је био само увод за прави погром који је услиједио наредног дана. Преносећи извјештавање сарајевског листа *Bosnischer Post*, београдски *Пијемонт* наводи да је група од стотињак демонстраната најприје кренула улицом Фрање Јосипа, једном од главних градских улица.¹⁴ Носећи цареву

⁸ Срби изван закона. Босна под опсадом, *Пијемонт*, бр. 167, Београд, 20. јуни 1914, 2.

⁹ После атентата, *Политика*, бр. 3745, 18. јуна 1914, 2.

¹⁰ Velike demonstracije i prieki sud u Sarajevu, *Naša sloga*, br. 25, Pula, 2. julija 1914, 1. О учесницима извјештач листа наводи „дигоше се Хрвати и муслимани Сарајева”.

¹¹ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

¹² После атентата, *Политика*, бр. 3745, 18. јуна 1914, 2.

¹³ Posljedice sarajevskog atentata. Najnovije brzojavne i telefonske vijesti primljene u noći 1. VII. 1914. Детаљније у књизи: Leon Biliński, *Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilinskog*, Institut za istoriju, Sarajevo 2004.

¹⁴ Фрање Јосипа улица простирала се од Башчаршије на источном до Мариндвора на западном дијелу лонгитудинално развијеног плана града. Данас је подијељена у улице Зелених беретки и Бранилаца Сарајева. Сјеверно је, њој паралелна, друга главна градска улица – Темалуша, данас такође подијељена на Мула Мустафе Башескије и Маршала Тита.

слику, пјевајући химну и родољубиве пјесме, гомила је узвикивала: „Доле са Србима!, Напоље из земље, Они нам нису потребни!”¹⁵

Како извјештава *Политика*, „били су то 28. увече хрватски ђаци”,¹⁶ који су застали пред хотелом „Централ”, на раскршћу улица Рудолфове, Фрање Јосипа и Ћумурије,¹⁷ гдје је „један младић одржао говор у којем је окривио Србе, а онда су сви клекнули и читали Оченаш за покој душе убијених. Потом су кренули на хотел Европа”,¹⁸ удаљен пар десетина метара.¹⁹ Овај највећи, најлуксузнији, први и најмодернији сарајевски хотел, власништво најбогатијег и најугледнијег Србина Глигорија Јефтановића, одабран је као прва мета напада и стога јер је био мјесто окупљања српске културне, економске и политичке елите од његовог отворања, 1. децембра 1882. О значају изградње овог хотела за град, говори и чињеница да је одлуком Градског заступства улица Мала Ферхадија поред хотела 1884. добила назив Улица Глише М. Јефтановића.²⁰ Након осуде дугогодишњег српског првака Јефтановића на једногодишњи затвор, децембра 1915, назив улице је промијењен²¹ и више никада није враћен.

Неоренесансна зграда хотела је најприје била двоспратница са 80 „свим удобностима намјештених соба”, кафаном и дућанима приземљу. Хотел је 1907. (арх. Јосип Ванцаш) дограђен и проширен за још десет соба, а у приземљу је уређена „сјајна пространа дворана за концерте, забаве, банкете, сијела и свадбе”²² и зимска башта. Тако је овај и данас најпознатији сарајевски хотел постао важно средиште културног и забавног живота града. Јефтановић је хотел 1913. потпуно обновио и осавременио.²³

Извјештач загребачког листа *Novosti* даје опис тока овог напада на хотел „Европа”, наводећи да је у осам часова увече Јефтановић за помоћ замолио „редарствену заштиту, а у пол 9 отпочело је наваљивање камењем на свратиште, а да то полиција ничим није настојала запријечити. Изгредници су два цијела сата ударали по жељезним вратима не могавши их пробити, а редарство ипак није уредовало, мада се његова постаја налази у удаљености од неколико часака. Јефтановића су из тог здвојног положаја спасили неки

¹⁵ Срби изван закона, Сарајевске демонстрације, *Пијемонт*, бр. 168, Београд, 21. јула 1914, 2.

¹⁶ Демонстрације против Срба, *Политика*, бр. 3744, Београд, 17. јуна 1914, 2.

¹⁷ Данас улице Штросмјерова, Зелених беретки и Ћумурија.

¹⁸ Јуриш на Србе, *Политика*, бр. 3744, Београд, 17. јуна 1914, 2.

¹⁹ Адреса хотела „Европа” тада је била Фрање Јосипа 40 (*Bosnischer Vote*, Сарајево 1904, 305), гдје је био главни улаз, док је данашња адреса Владислава Скарића 5 (тада Јефтановићева улица).

²⁰ Мали вјесник, *Сарајевски лист*, бр. 5, Сарајево, 15. јануар 1884, 3.

²¹ Улица је добила име аустријског генерала Kövessa. (Promјena imena ulica u Sarajevu, *Jutarnji list*, br. 1355, Zagreb, 29. prosinca 1915, 5)

²² Рекламни огласи објављивани у *Bosnischer Vote* и *Српској Ријечи*.

²³ Хисторијски архив Сарајево, Фонд Милоша Миладиновића, О-ММ-383, кут. IV

одважни пријатељи Хрвати”.²⁴ Био је то почетак напада, који су се наставили сутрадан, све док хотел није био посве демолиран. (Сл. 1)

Слика 1. Хотел „Европа” Глигорија Јефтановића, први изложен демолирању које су демонстранти у два наврата наставили и наредног дана

1.2. Други дан демонстрација, 29. јуна 1914.

Рушилачки изливи бијеса на имовину српских грађана ескалирали су у понедељак, 29. јуна. Већ од осам ујутро²⁵ „хрватска и муслиманска омладина праћена великом масом свијета кренула је кроз главне улице носећи цареву слику и пјевајући царску химну уз анти-српске узвике”.²⁶ Лист *Naša sloga* из Пуле извјестио је да је „велико мноштво народа од више тисућа прошло градом уз покликe цару, Аустрији, умореном надвојводи и војводкињи”.²⁷ Бројни листови су објављивали извјештаје са лица мјеста, осуђујући зачуђујућу силу напада неколико хиљада упорних демонстраната који су, подијељени у синхронизоване групе, цијели дан демолирали и пљачкали српске националне установе, трговине, угоститељске објекте, станове и куће. Тако загребачки *Jutarnji list* у чланку свог дописника из Сарајева наводи да су демонстранти „у многобројним скупинама пролазили кроз градске улице, посвуда демолирајући српске куће. Напосе је у чаршији дјело разарања преотело мах. Ондје су демолирани многобројни дућани и станови, што припадају Србима; покућство и роба бачена је на улицу (...) Опустошене су све каване, трговине, куће и станови око 200, што припадају Србима. Мноштво је било као махнито”.²⁸ У

²⁴ Utisci iz Bosne. Napadaj na Jeftanovića, *Novosti*, br. 186, Zagreb, 12. srpnja 1914, 2.

²⁵ После атентата, *Политика*, бр. 3745, 18. јуна 1914, 2.

²⁶ Демонстрације против Срба, *Политика*, бр. 3744, Београд, 17. јуна 1914, 2; После убиства Фрање Фединанда, *Правда*, бр. 164, Београд, 17. јуни 1914, 2.

²⁷ Velike demonstracije i prieki sud u Sarajevu, *Naša sloga*, br. 25, Pula, 2. jula 1914, 1.

²⁸ Protusrpske demonstracije u Sarajevu, *Jutarnji list*, br. 702, Zagreb, 1. srpnja 1914, 4.

најкраћем, демонстранти су „порушили и похарали све што је србскога у Сарајеву”.²⁹ (Сл. 2 и 3)

Слика 2. Опустошене и демолиране српске трговине

При томе, „руља је из многих приватних станова однела, покрала ађидаре и друге ствари од вредности”.³⁰

Слика 3. Избачене уништене ствари из једне српске куће

Највише су настрадали српски објекти у најужем градском центру, који је плански изграђиван по тада савременим европским архитектонско-урбанис-

²⁹ Velike demonstracije i prieki sud u Sarajevu, *Naša sloga*, br. 25, Pula, 2. jula 1914, 1.

³⁰ Шта пише „Мађарорсаг”, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуна 1914, 2.

тичким обрасцима на простору страдалом у катастрофалном пожару августа 1879. Реконструкција града реализована је најприје према Грађевинском реду из 1880, а пуни замах изградње данашњег европског Сарајева услиједио је након доношења Грађевинског реда за земаљски главни град (1893),³¹ којим је повећана дозвољена спратност објеката. Од тада се убрзано граде јавне и стамбено-пословне репрезентативне палате, великим дијелом у власништву Срба.

Отварање српских трговина и дућана са одушевљењем је пратио *Сарајевски лист*, као и *Босанска вила*:

„Оно што смо изгубили прије двадесет и осам година, било ужасним пожаром, било туђинском навалом и конкуренцијом, то нам се сад повраћа (...) Некадашњи стари Ташлихан, то језгро српске трговине, а садашња Франц Јосифова улица добива све љепши изглед, јер се ту отвара једна по једна српска трговачка радња. Поред најстарије мануфактурне трговачке радње г. Димитрија Д. Кочовића,³² засијала је г. Максима Прњатовића,³³ па стакларска радња Станишића и друга,³⁴ па трговачка радња мушког одијела Јове Пешута и друга,³⁵ а у најновије доба отворише се овдје још двије српске радње. Прва је модерно уређена кројачка радња младога, а вриједног Србина г. Петра А.

---

³¹ Грађевински ред за земаљски главни град Сарајево, одобрен је 23. јула 1893. (*Гласник закона и наредба за Босну и Херцеговину*, Сарајево 1893, 543–581)

³² Мануфактурна радња Димитрија М. Кочовића била је регистрована од 1884. (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1904, 174), ова нову радњу отворио је у Фрање Јосипа бр. 40 (*Dany Brodnik, Sarajevoer Adressbuch 1914 mit Fremdenführer und Situationsplan*, Leon A. Finzi Buchhandlung, Sarajevo 1914, у даљњем тексту: *Sarajevoer Adressbuch 1914.*). Димитрије Кочовић био је и потпредсједник Управног одбора Српске штедионице у Сарајеву, чији је предсједник био Глигорије Јефтановић. (Српска штедионица у Сарајеву, *Босанска вила*, год 20, бр 2, Сарајево, 31. јануара 1905, 29)

³³ Максим Прњатовић (1879–1914) је у Фрање Јосипа улици имао двије радње: „Помодну и мануфактурну радњу” на бр. 37, преко пута хотела „Европа”, регистровану 1884. (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1904; Рекламни оглас, *Српска ријеч*, год. I, бр. 2, Сарајево, 4. (17) јануар 1905, 6) и одмах уз њу, 1904. отворену, нову „радњу готовог одијела мушког и женског”. (Нове српске трговине у Сарајеву, *Босанска вила* год XX, бр. 19 и 20, Сарајево, 30. октобар 1905, 318; *Bosnischer Bote*, Sarajevo 1904, 179) Прњатовић је био члан Управног одбора 1904. формиране Српске дионичарске штампарије, чији је предсједник био Глигорије Јефтановић. (Српска дионичарска штампарија у Сарајеву, *Босанска вила*, год. XIX, бр. 13 и 14, Сарајево, 31. јула 1904, 266). Сахрањен је у сарајевском гробљу Баре (поље А 5, ред 11, бр. 18)

³⁴ Стакларска радња „Станишић Перо и друг”, у Фрање Јосипа 17, регистрована је 1898. као трговина стаклом Пере Станишића и Михајла Трехића у Сарајеву (*Bosnischer Bote, Sarajevo 1900*, 180). Кућна адреса Пере Станишића 1913. је била Ул. Фрање Јосипа 2 (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

³⁵ Конфекцијске радња и стовариште мушке и дјечије конфекцијске робе – одијела, одјећа, шешири, ципеле, кишобрани итд. „од првих бечких кућа”. (Рекламни оглас, *Српска Ријеч*, бр. 1, 1. (14) јануар 1905, 8)

Хрисафовића, грађанског апсолвираниог кројача. Друга је мануфактура младог, искусног Србина Душана Сршкића под фирмом: 'Јовановић и Сршкић'.³⁶

У овој улици на бр. 15 је била 1876. основана кројачка радња Тодора Хрисафовића, „бечког испитаног и двапут дипломираног кројача” који је „свршио 1904. најновији и најсавршенији кројачки курс у цијелој Европи”, као „једини у Босни и Херцеговини”.³⁷ Такође у Фрање Јосипа улици, на бр. 7, била је књижара и папирница Михајла Милановића са великим складиштем „школских књига за српске народне основне школе у Босни и Херцеговини – све по наставном плану Великог Управ. и Просвј. Савјета, свеске, вјешбанке, забавне књиге, као и све остале школске књиге за Више дјевојачке школе и гимназије”.³⁸ Главно складиште, како се у овом огласу такође наводи, било је у његовој „властитој кући у Деспићевој 8, према друштву „Просвјета”, док је 1913. као његова кућна адреса наведена Фрање Јосипа 7.³⁹

У свом рушилачком и пљачкашком походу, необуздана и наоружана тољагама, сјекирама и сл. демонстрирала је пословним центром у више наврата. Зграде су каменоване, обијане заштитне металне ролетне, разбијана и изваљивана врата и прозори трговина које су све тај дан биле затворене, а када су успјели провалити, пљачкали су робу, ломили и избацивали намјештај, уништавали покућство и инвентар. Потом су то све избацивали на улицу, остављајући страшну слику, на запрепаштење великог броја новинских извјештача и страних гостију.

Према извјештају сарајевског *Hrvatskog Dnevnika*, који је потом пренио београдски *Пијемонт*, „војска је затворила Рудолфову⁴⁰ улицу испред Црквеног Трга до Хотел Централа, а полиција је затворила Фрање Јосифа улицу⁴¹ до нове српске цркве (...) Демонстранти су се разишли споредним улицама”.⁴² Једна група од „више стотина људи”, еуфорично извикујући против Срба, кренула је „понајприје пред свратиште Европа”,⁴³ гдје су камењем поразбијали све прозоре.⁴⁴

³⁶ Сарајево напредује, *Босанска вила*, год. XIX, бр. 17. и 18, Сарајево, 30. септембар 1904, 334.

³⁷ Званични огласи, *Источник*, год XXIII, бр. 6, Сарајево, 31. марта 1909, 19.

³⁸ Званични огласи, *Источник*, год XXIII, бр. 6, Сарајево, 31. марта 1909, 19.

³⁹ *Sarajevoer Adressbuch 1914*.

⁴⁰ Данас Штросмајерова улица, регулисана је 1885. у осовини Катедрале по регулационом плану из 1880, израђеном на основу исте године донесеног Грађевинског реда (*Bauordnung für Sarajevo von 14. Mai 1880.*, *Gesetz-Sammlung I*, Wien, 1881., 249–271).

⁴¹ Овај дио тадашње Фрање Јосипа данас је улица Зелених беретки.

⁴² Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

⁴³ Адреса хотела „Европа” тада је била Фрање Јосипа 40 (Попис хотела и Рекламни оглас у *Bosnischer Bote*, Сарајево 1914).

⁴⁴ Демонстрације против Срба, *Политика*, бр. 3744, Београд, 17. јуни 1914, 2; После убиства Фрање Фердинанда, *Правда*, бр. 164, Београд, 17. јуни 1914, 2; Срби изван закона, Сарајевске демонстрације, *Пијемонт*, бр. 168, Београд, 21. јул 1914, 2.

Тек након тога „редарство је потиснуло манифестанте, који су на то кренули Котуровом улицом на кеј,⁴⁵ одакле су отворили бомбардемент на зграду србске 'Просвјете', као и на друге србске куће, што се ондје налазе”.⁴⁶ Извјесни Тошо Станчић из Дворова код Бијељине у једном писму упућеном неком мајору, након своје посјете Сарајеву, наводи да је лично видио да је на зграду „Просвјете” и пуцано из револвера „на два мјеста на зиду”.⁴⁷ Према чланку објављеном у будимпештанском листу *Pester Lloyd*, који је пренијела *Застава*, „на Апеловом кеју порушени су сви српски дућани и све српске куће”.⁴⁸ Према до сада познатим и новим подацима, ту су биле једносратница богатог и угледног трговца Хаџи Максе Деспића, прва европски конципирана зграда у Сарајеву, изграђена 1882,⁴⁹ као и 1913. саграђене репрезентативне стамбено-пословне зграде апотекара Ђорђа М. Бесаровића (Апелов кеј 27) и Кристине Краљевић⁵⁰ (Апелов кеј 14, пројектант Милош Миладиновић).

Једна велика маса се окупила испред палате митрополита у Фрање Јосипа 14 (данас Зелених беретки 3) уз Саборну цркву, коју „бомбардираше камењем и поразбијаше прозоре уз живио поклик Хрватима и муслиманима и поклик доље Срби, доље злочинци, истриебите из Босне безсрамну банду итд.”⁵¹ *Политика* је извјестила да су „за време бомбардовања камењем“ зграде Митрополије, демонстранти викали 'живела Аустрија, Босна, Хрватска, Цар, Муслимани и Јевреји, и: доле Срби!’⁵² Тако је демолирана палата чија је изградња са одушевљењем поздрављена у званичном *Сарајевском листу* као

---

⁴⁵ Данас улица Симе Милутиновића Сарајлије, а „кеј” је Апелов кеј на десној обали Миљацке (данас Обала Кулина бана).

⁴⁶ Protusrpske demonstracije u Sarajevu, *Jutarnji list*, br. 702, Zagreb, 1. srpnja 1914, 4. Зграда СПКД „Просвјета” на Апеловом кеју (данас угао Симе Милутиновића Сарајлије 1 и Обале Кулина бана), саграђена је на земљишту које је легат породице Бесаровић (Нико и синови Перо и Константин). Вриједност поклоњеног земљишта била је 40.000 К у злату. <http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/o_nama/legatori.html>

⁴⁷ Писмо пронађено у касарни пограничног официра у Лозници. (Leo Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Nova Европа, Zagreb 1938, 101–103)

⁴⁸ После атентата у Сарајеву, *Застава*, бр. 131, Нови Сад, 17. (30) јунија 1914, 1. (Према писању будимпештанског дневног листа *Pester Lloyd*)

⁴⁹ Грађевине по Сарајеву, *Босанско-херцеговачке новине*, бр. 56, Сарајево, 14. јула 1881. Ову породичну кућу (Деспића 2) су наследили крајем 1960-их поклонили граду као дио Музеја Сарајева.

⁵⁰ Кристина рођ. Бесаревић и њен супруг Васо С. Краљевић, трговац крмом (Рудолфова 2, регистрована 1887, *Bosnischer Bote*, Sarajevo 1902, 251), који је био потпредседник СПД „Слога” (*Bosanska vila*, br. 4, 29. februar 1896, 65) и члан Градског заступства (Објава, *Srpska Rijec*, br. 275, Sarajevo 16. decembar 1910, 3), легатори су СПКД „Просвјета” са дарованом кућом у Краља Петра улици (раније Ђемалуша, а од 1945. Маршала Тита) у вриједности од 1,500.000 дин. <http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/o_nama/legatori.html>

⁵¹ Velike demonstracije i prieki sud u Sarajevu, *Naša sloga*, br. 25, Pula, 2. jula 1914, 1.

⁵² Демонстрације у Сарајеву, *Правда*, бр. 165, Београд, 18. јуни 1914, 2.

„украш за само средиште напреднога Сарајева”.⁵³ У приземљу ове маркантне угловнице у српско-византијском стилу⁵⁴ и онда су били дућани за изнајмљивање. Репрезентативне просторије и канцеларија Митрополита су на првом спрату, на другом приватне просторије митрополита и писарница Конзисторије. У згради је те, 1914. била и редакција *Босанско-херцеговачког источника*.⁵⁵ Демонстрирајући „и проти метрополиту Летици, баш када се спремао у конач кондолирати”⁵⁶ „...под френетичним аплаузом публике (...) муслимани и Јевреји бацали су комаде асвалта у прозоре митрополије који су готово сви поломљени”.⁵⁷ У овом нападу, митрополит Летица, који је у више наврата претходно позивао на мир и разум, „лако је повређен”.⁵⁸

Демонстранти су тек онда „потиснути” у Рудолфову улицу, иза Саборне цркве, гдје су напали зграду Српске народне банке,⁵⁹ чији је предсједник био Глигорије Јефтановић. На згради су полупали прозоре и порушили „све што су могли. Тек после тога се појавила војска”.⁶⁰

„Кад је све лепо било поразбијано, полиција је 'сузбила' пљачкаше пред српску школу”.⁶¹ Двије групе испред катедрале су кренуле „пред зграду српске школе код црквеног трга, те на њу сасули кишу камења”.⁶² Како је забиљежено, „било их је на хиљаде и сви су јуришали на српску школу”.⁶³ Овај „бомбардемент је потрајао неколико часова”.⁶⁴ У безумном изливу рушилачког бијеса

---

⁵³ Нова Митрополија, *Сарајевски лист*, бр. 122, Сарајево, 15. октобар 1899, 3

⁵⁴ Аутор пројекта је арх. Rudolf Tönnies, један од најзначајнијих градитеља Сарајева. Темелји палате су освешени 21. септембра 1898. (Освећење темелја, *Сарајевски лист*, бр. 111, Сарајево, 17. септембар 1898), а завршена је и свечано освешена 3. октобра 1899. (Нова зграда српско-православне црквено школске општине сарајевске, *Босанско-херцеговачки источник*, год. 13, бр. 19, Сарајево, 15. октобра 1899, 302). О томе званични *Сарајевски лист* с одушевљењем извјештава: „Нова је митрополија као грађевина најновији украс за само средиште напреднога Сарајева.” (Нова Митрополија, *Сарајевски лист*, бр. 122, Сарајево, 15. октобар 1899, 3)

⁵⁵ *Sarajevoer Adressbuch 1914*.

⁵⁶ а. Јучерашње демонстрације, *Obzor*, бр. 179, Zagreb, 1. септја 1914, 1.

⁵⁷ Срби изван закона. Сарајевске демонстрације, *Пијемонт*, бр. 168, Београд, 21. јули 1914, 2. (Пренесени извјештај сарајевског дневног листа *Bosnische Post*)

⁵⁸ Вандаиска разорења у Босни и Херцеговини. Сарајево 18. јуна, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуна 1914, 3.

⁵⁹ Банка се 1914. спојила са Српском централном банком. (Стапање српских новчаних завода у Босни, *Застава*, бр. 89, Нови Сад, 24. априла (7. маја) 1914, 3–4)

⁶⁰ После атентата у Сарајеву, *Застава*, бр. 131, Нови Сад, 17. (30) јунија 1914, 1. (Према писању будимпештанског дневног листа „Pester Lloyd”)

⁶¹ После атентата, *Политика*, бр. 3745, 18. јуна 1914, 2.

⁶² Protusrbske demonstracije u Sarajevu, *Jutarnji list*, бр. 702, Zagreb, 1. септја 1914, 4.

За градњу и опремање је сарајевска Црквено-школска општина затражила од Земаљске владе бескаматни зајам у износу 120.000 форинти са роком отплате од 24 године. (Освећење темелја за нову школу, *Сарајевски лист*, бр. 118, Сарајево, 6. октобар 1897, 3)

⁶³ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

⁶⁴ у. Velike protusrbske demonstracije u Sarajevu (29. lipnja), *Novosti*, бр. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

„хиљаде камења сасуло се на ту кућу, а од 800 прозора, што их има та велика зграда, није остао цео ниједан”.⁶⁵ (Сл. 4)

Зграда Мушке и женске основне и више дјевојачке школе (Ферхадија 43) саграђена је на црквеном земљишту, сјеверно од Саборне цркве. Камен темељац јој је освећен 4. октобра 1897,⁶⁶ а освећење и свечано отворење „ове величанствене зграде за српско-православни подмладак”⁶⁷ било је 20. новембра 1898.⁶⁸ Аутор пројекта израђеног у Грађевинском одјељењу Земаљске владе је Карло Паржик (Pařik), један од најзначајнијих архитеката аустроугарског периода у БиХ. Ова монументална неоренесансна двоспратна палата је, ради својих импозантних габарита и функционалности, имала три улаза. Главни је био из улице Ферхадија, смјештен између пословних простора, а водио је до централног атријума и даље, до вишенамјенске репрезентативне простране дворане са галеријом, која је имала и властити улаз из дворишта Саборне цркве. Улаз за ученике био је на западном прочељу, уз које је касније прислоњена новоградња данашњег Економског факултета. На првом спрату, до којег води монументално степениште, осим библиотеке и простора за наставу, који је запремао и цијели други спрат, биле су и канцеларије сарајевске Црквено-школске општине.⁶⁹ „Кад је надошло редарство, те војништво, демонстранти су стали пјевати царевку. Кад се је редарство опет удаљило, отворена је нова тучњава камењем на српску школу.”⁷⁰ Међутим, необуздани „демонстранти се нису ни тиме задовољили, већ су ушли у зграду, побацали из ње све књиге, писанке, слике, записнике, врата, прозоре и т. д.”⁷¹ Поломљени намјештај и сав инвентар на улици је „дочекивала свјетина и бијесно разбијала”.⁷² С обзиром на бројност ове рушилачке групе, „кућа је за час била пуста, а пред њом се направила права громада избачених и полупаних ствари”.⁷³ Колики је био степен етничке нетрпеливости и неразумне мржње, говори и извјештај да су из демолиране школске зграде на крају изнијели и „српски барјак, којег је

⁶⁵ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

⁶⁶ Освећење темеља за нову школу, *Сарајевски лист*, бр. 118, Сарајево, 6. октобар 1897, 3

⁶⁷ Освећење нове зграде српско-православне школе, *Сарајевски лист*, бр. 141, Сарајево, 27. новембар 1898, 3.

⁶⁸ Прослава превишње педесетодишњице царске и освећење нове српско-православне школске зграде, *Босанско-херцеговачки источник*, год. 12, бр. 22, Сарајево, 30. новембра 1898, 350; Освећење нове зграде српско-православне школе, *Сарајевски лист*, бр. 141, Сарајево, 27. новембар 1898, 3

⁶⁹ Сарајевска Српска ЦШО је до тада била у тзв. „Савићевој кући”, која је срушена августа 1898. и на њеном мјесту изграђена палата Митрополије. (Нова Митрополија, *Сарајевски лист*, бр. 99, Сарајево, 21. август. 1898, 3)

⁷⁰ у. Velike protusrpske demonstracije u Sarajevu (29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

⁷¹ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

⁷² у. Velike protusrpske demonstracije u Sarajevu (29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

⁷³ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

мноштво хтјело спалити, а пошто то није успјело, растргало га је на ситне комадиће уз силно одобравање народа који је тај призор гледао са црквеног трга. На то је дошло војништво те је уз истакнуте бодове запосјело све улазе око Фрање Јосипа улице. Међутим је из школе изнешена царева слика уз бурне поклике демонстраната, који су поздрављали војску са 'Живила војска!'⁷⁴

У овом нападу и „једна кафана у приземљу те зграде, чији је газда такође Србин, сва је уништена (...) Преко пута школе ресторација Авакума Перића такође је сва разбијена.”⁷⁵

Слика 4. Демолирана зграда Српско-православне мушке и женске основне и Више дјевојачке школе

„Пошто је било већ подне, то је изведена једна чета пешадије и онда су се пљачкаши разишли кућама да ручају, да би после подне наставили свој посао са још много више енергије и разумевања.”⁷⁶

Тог поподнева демонстранти су се подијелили у више група које су, истовремено дјелујући, обухватиле велики дио градских улица и насеља. „Највеће је била она, која је отишла у Ферхадију, а друге су пошле споредним улицама: Петракином у Чекалушу, Темалушом у Варош, према Башчаршији, Фрање Јосипа према Хисетама, преко Ђумурије ћуприје у Терезију улицу и т. д.”⁷⁷

⁷⁴ у. Velike protusrpske demonstracije u Sarajevu (29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

⁷⁵ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

⁷⁶ После атентата, *Политика*, бр. 3745, Београд, 18. јуни 1914, 2.

⁷⁷ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2. Данас су то ови улични потези: Петракина према Чекалуши, Мула Мустафе Башескије до Башчаршије, Зелених беретки и Бранилаца Сарајева према Хисетама, преко моста Ђумурија у улицу Хамдије Крешевљаковића итд.

У Горњој Ћемалуши⁷⁸ уништене су све српске културне установе. „Велики је број демонстраната пошао од српске школе крај Тржнице на угао Ћемалуше и Мустафа Џенетић улице.⁷⁹ Ту се налази у Саломовој кући Српски клуб,⁸⁰ гдје је исто тако све разорено.”⁸¹ *Трговински гласник* извјештава да је „Велики Управни Просветни Савет сав уништен, тако исто и раскошне просторије 'Српског Клуба',⁸² који 'се недавно основао.’”⁸³ Демонстранти су овдје „најприје поразбијали прозоре, а онда зашли у саме просторије”.⁸⁴ Након што су провалили у просторије, „руља је уништила и сав намештај у српском клубу, а тај намештај је набављен тек прошлог месеца за двадесет хиљада круна. Намештај је сав искрхан и побачан на улицу.”⁸⁵ Све што се налазило у просторијама Клуба, „избачено је и поразбијано: фотеле, столови, столице, слике, новине, па чак је и билијар бачен с другог спрата на улицу. Врата и оквири прозора такођер су бачени.” Потом су „даље уз пут демонстранти разбили крај тржнице сав намештај гостионе Николе Новаковића.”⁸⁶ Месарску радњу Шпире Новаковића⁸⁷ у Ћемалуши, недалеко од Српског клуба, демонстранти су „сву уништили, много чистог свињског меса изнели на улицу, а исто тако и шунке и кобасице и т. д. Сав је простор пред радњом био пун меса”.⁸⁸ И у оближњој кафани Јове Паликуће⁸⁹ све је „разбијено, бачве пробијене, пиће истекло, те се све излило на улицу. Столице, столови, бурад, чаше, флаше, пећи – све је било избачено. Ту је преко пута, у Ћемалуши бр. 64. књижара Трифковића.”⁹⁰ И њу су демонстранти сву разорили, а сав инвентар избацили, те се у

⁷⁸ Данас дио улице М. М. Башескије од улице Каптол и „Вјечне ватре” до Катедрале.

⁷⁹ Угао данашњих улица М. М. Башескије и Ниже бање 2.

⁸⁰ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2. Најамна стамбено-пословна зграда у необарокном стилу саграђена је 1896. за Даниела А. Салома, по пројекту арх. Јосипа Ванцаша. Улаз јој је из главне улице (Ћемалуша 108), тачно насупрот сјеверног улаза у градску тржницу Маркале (М. М. Башескије 4а). Ово главно прочеље је посебно репрезентативно, са централно постављеним еркером кроз двије етаже, на којима су била по два четворособна стана, орјентисана на главну улицу. (Zinhaus des Herrn Daniel A. Salom in Sarajevo, *Der Bautechniker*, Nr 46/1897.)

⁸¹ Protusrbske demonstracije u Sarajevu, *Jutarnji list*, бр. 702, Zagreb, 1. srpnja 1914, 4.

⁸² Страховити дани у Сарајеву (Сарајево, 17. јуна), *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуни 1914, 5.

⁸³ Српски клуб је основан 1910. године. (Ђорђе Пејановић, *Културно-просветна хумана и социјална друштва у Босни и Херцеговини за време аустријске владавине*, Сарајево 1930, 86)

⁸⁴ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

⁸⁵ Шта пише „Мађарорсаг”, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 2.

⁸⁶ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2. Гостиона је била у Ћемалуша улици бр. 99 (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

⁸⁷ Регистрована од 1911. (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1917, 167)

⁸⁸ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

⁸⁹ Ћемалуша 119 (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

⁹⁰ Књижара Јове Трифковића, коју је најприје (1884.) отворио у Великом Ћурчилуку 39, а онда се преселио Фрање Јосипа 64, гдје је до тада била трговина „Милановић и Рајковић”. (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1900, 247)

овом простору од преко 150 метара ишло по самим књигама и другим хартијама.”⁹¹ И хотел „Сарајево”, у истој улици „иза катедрале је такођер демолиран тако, да су остали сада само голи зидови. Овдје су већ судјеловале и жене.”⁹²

У улици Фрање Јосипа „су уништене све српске радње крај којих се прошло, разбијени су прозори на Краљевићкиној кући, а од свих је – на овом путу – највише страдала кројачка радња Бесаровића”⁹³ крај војничке касине. Управо невероватна количина штофова и свиле налазила се у тој продавници. Све је то изнешено на улицу, погажено и подерано. Штета се ту цени на много хиљада круна. Наравно, и кућа и прозори, све је полупано и оштећено.”⁹⁴ (Сл. 5) Дописник будимпештанског *Magyarország*-а, који је посјетио Душана Бесаровића, свједочи да је и у стану „руља уништила све, да ни стварчица није остала читава. Штета се цени на 80 хиљада круна”⁹⁵ и „некада имућан човек данас је просјак”.⁹⁶

Слика 5. Девастирана кројачка радња Душана Бесаровића. Трг испред продавнице и Официрске касине је прекривен избаченим уништеним стварима

Даље на запад, такође у улици Фрање Јосипа, демолирали су кафану и трговину мљевеном кафом Васе Чабриновића,⁹⁷ оца атентатора Недељка. (Сл. 6) „И на његовој је кући све полупано.”⁹⁸

⁹¹ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

⁹² у. *Ostala pustošenja (Sarajevo 29. lipnja)*, *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914.

⁹³ Објекат у Зелених беретки 6.

⁹⁴ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд 25. јуни 1914, 2. (према извјештају сарајевског *Hrvatskog Dnevnika*)

⁹⁵ Шта пише „Мађарорсаг”, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 2.

⁹⁶ Страховити дани у Сарајеву, *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22 јуни 1914, 5.

⁹⁷ Leo Pfeffer, истражни судија у сарајевском атентату, наводи да је Васо Чабриновић био кућепосједник, те да је имао слугу и служавку, који су такође испитивани о Недељку. (Leo Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Nova Evropa, Zagreb 1938, 45)

Слика 6. Демолирана кафана Васе Чабриновића

„На путу су разбили сав намештај и прозоре 'Кафана Парк' (својина једне удовице Српкиње) и столарску радњу Станишићеву.”⁹⁸ Такође, „у Фрање Јосипа се је налазила једна стаклана. И ова је потпуно демолирана. Све стакло те готова роба или је поразбијано или је изнешено на улицу”.¹⁰⁰ Потом су демолирали оближњу кућу и „велику трговину покућства Браће Векић”,¹⁰¹ тако да „од силног и скупоценог покућства није остао цео ама баш ни један сто. Све је уништено, поразбијано и избачено на улицу. Веле да ту има штете око 20.000 круна.”¹⁰² Сачуване фотографије свједоче да је и сусједна продавница погребне опреме „Pietät” Катарине Векић¹⁰³ такође потпуно демолирана, погребна опре-

⁹⁸ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд 25. јуни 1914, 2. Кућа је била недалеко од трговине Петра Векића.

⁹⁹ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд 25. јуни 1914, 2.

¹⁰⁰ у. *Ostala пустошења* (Sarajevo 29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914.

Стакларска радња у Фрање Јосипа 17 „Станишић Перо и друг”, регистрована 1898, чији је сувласник био Михајло Трехић. Кућна адреса: Перо Станишић, трговац стакларијом, Фрање Јосипа 2. (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

¹⁰¹ Фабрика намјештаја „Браћа Векић“ („Brüder Vekić”) регистрована је 1897. у Фрање Јосипа 122, а имала је филијалу у Бањој Луци. Дјелатност је била производња и продаја кућног и намјештаја за хотеле, канцеларије, касарне итд. (Рекламни оглас у *Bosnischer Bote*, Sarajevo 1904, XXVII). Петар Векић, фабрикант, трговац и посједник, био је члан Управног одбора Српске штедионице у Сарајеву (Српска штедионица у Сарајеву, *Босанска вила*, год. XX, бр. 2, Сарајево, 31. јануара 1905, 29) и вијећник у Градском заступству (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1904, 292; *Kalendar Bošnjak*, Sarajevo 1907, 91; Објава, *Српска Ријеч*, бр. 275, Сарајево, 16. децембар 1910, 3). Кућна адреса Петра Векића била је Фрање Јосипа 112, а продавница намјештаја у сусједној згради, Фрање Јосипа 110, данас Бранилаца Сарајева бр. 1. (*Sarajevoer Adressbuch 1914*)

¹⁰² Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

¹⁰³ Продавница је регистрована 1910. (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1917, 168)

ма и ковчези уништени и избачени на улицу, што је био додатно застрашујући приказ. (Сл. 7)

Слика 7. Демолирање продавница Петра и Катарине Векић (горе), разлупани намјештај и ковчези избачени на улицу (доље)

Од Векића трговина, демонстранти су кренули преко улице, гдје су најприје демолирали зграду Завода Мис Ирби и Задруге Српкиња,¹⁰⁴ у којој се у

¹⁰⁴ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд 25. јуни 1914, 2. Ова елегантна зграда прочишћене сецесијске архитектуре с почетка 20. вијека налази се у Радићевој 6, на углу са улицом Бранилаца Сарајева.

Мис Ирби (Adeline Paulina Irby, Boyland Hall, Norfolk, England, 19. 12. 1831. – Сарајево, 15. 9. 1911.), велика хуманисткиња и добротворка српског народа у Босни и Херцеговини и Далмацији је од 1866. живјела у Сарајеву, гдје је отворила своју школу, касније Завод Мис Ирби. Новосаграђену зграду тестаментом је поклонила „Задрузи Српкиња”. Након национализације, у

том тренутку налазило „двадесетак ситне деце од 3–10 година”.¹⁰⁵ Потом су се устремили на само „педесетак корачаја удаљен Пешутов хотел”.¹⁰⁶ (Сл. 8) „...Раскошно уређен Хотел Империјал, који држи удова Максима Прњатовића”,¹⁰⁷ је „сав уништен”, како се наводи у извјештају једног посјетиоца Сарајеву након демонстрација.¹⁰⁸

Хотел је био власништво трговца и посједника Јове Пешута,¹⁰⁹ који је у Фрање Јосипа улици имао и велику конфекцијску радњу са стовариштем „Јово Пешут и Др” (одијела, одјећа, шешири, ципеле, кишобрани „од првих бечких кућа”.¹¹⁰ Активан је био у друштвеном, културном и политичком животу: члан одбора Српског пјевачког друштва „Слога”,¹¹¹ члан сарајевског Градског заступства од 1910,¹¹² члан Централног одбора Српске дионичарске штампарије, члан-замјеник управног одбора Српске штедионице у Сарајеву,¹¹³ а на изборима 11. децембра 1913. је изабран за посланика Босанскохерцеговачког сабора.¹¹⁴ Дакле, у вријеме демолирања његовог хотела, Пешут је, уз остало, био градски заступник и саборски посланик, што је, како се то потврдило и у случају српског првака Глигорија Јефтановића и других угледних грађана,

---

овој згради је дуго био студентски дом „Др Младен Стојановић“. Године 2004. Влада Федерације Босне и Херцеговине зграду је дала на привремено кориштење Кантону Сарајево за смјештај Кантоналног тужилаштва. (Одлука број 366/04, од 29. 07. 2004. године, *Службене новине Федерације БиХ*, бр. 42/04) Племениту Мис Ирби памтимо и као великог легатора СПКД „Просвјета” са 450.000 динара у реалитетима. Сахрањена је на старом српско-православном гробљу Свети архангели у Сарајеву (Поље ПЗ, ред 7, бр. 1). Њено име и данас носи позната сарајевска улица формирана 30-их година 20. вијека западно од зграде њеног Завода. Удружење „Задруга Српкиња” је у Монархији развило значајну културну и просвјетну дјелатност, а дјеловало је и путем свог мјесечника *Женски Свет*, који је излазио у Новом Саду од 1886. до 1914.

¹⁰⁵ Срби изван закона. Босна под опсадом, *Пијемонт*, бр. 167, Београд, 20. јуни 1914, 2.

¹⁰⁶ Срби изван закона. Босна под опсадом, *Пијемонт*, бр. 167, Београд, 20. јуни 1914, 2. Сада је у овој згради Земљишно-књижно одјељење Општинског суда у Сарајеву (Бранилаца Сарајева 4).

¹⁰⁷ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2. Хотел је од отворења 11. маја 1913. био под управом Максима Прњатовића (Нови хотел у Сарајеву, *Сарајевски лист*, бр. 99, Сарајево, 13. маја 1913. 4), а онда његове удовице Марије. (*Bosnischer Vot*e, Sarajevo 1917, 369)

¹⁰⁸ Писмо пронађено у касарни пограничног официра у Лозници. (Leo Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Nova Европа, Zagreb 1938, 101–103)

¹⁰⁹ Кућна адреса Јове Пешута (1872–1948) била је Фрање Јосипа 44. Сахрањен је на сарајевском гробљу Свети архангели (поље П2, ред 7, број 10), поред јужног зида Капеле видовданских хероја.

¹¹⁰ Рекламни оглас, *Српска Ријеч*, бр. 1, 1. (14) јануар 1905, 8; Сарајево напредује, *Босанска вила*, год. XIX, бр. 17. и 18, Сарајево, 30. септембра 1904, 334.

¹¹¹ Десета главна скупштина „Слоге”, *Босанска вила*, бр. 5–6, Сарајево, 15. и 30. марта 1899, 76.

¹¹² Објава, *Српска Ријеч*, бр. 275, Сарајево, 16. децембра 1910, 3.

¹¹³ Српска штедионица у Сарајеву, *Босанска вила*, год. XX, бр. 2, Сарајево, 31. јануара 1905, 29. Основана је 1905, а 1910. је прерасла у Српску народну банку.

¹¹⁴ Naknadni saborski izbori u Bosni, *Jutarnji list*, br. 538, Zagreb, 12. prosinca 1913, 2.

додатно мотивисало демонстранте и њихове налогодавце да им начине што већу материјалну штету.

Овај популарни хотел, који је једини у граду точио „само гласовито пиво плзенске грађанске пивоваре”,¹¹⁵ отворен је „у преуређеној великој кући Јове Пешута у Фрање Јосипа 59, на ћошку земљишта за зидање правосудне палате”.¹¹⁶ Радови су започели маја 1912. и након годину дана отворен је хотел „Имperiал-Пешут” са „30 најмодерније уређених соба, електричним освјетљењем, централним гријањем и кућном бањом”.¹¹⁷ У приземљу ове изузетно складне неоренесансне палате, с наглашено репрезентативном зоном првог спрата богато раствореног пластично обликованим бифорама, биле су гостионица и кафана, које су имале „велику и лијепу башу засађену разним дрвећем и цвијећем, а из те баште непосредан излаз и на Апелову обалу и на Фрање Јосипа Улицу”.¹¹⁸

Слика 8. Демолиран Хотел „Имperiал“ Јове Пешута

Јовин отац Петар (1829–1899) био је угледни сарајевски трговац кожом и оријенталном робом, са кућом и трговином у улици Фрање Јосипа бр. 8.¹¹⁹ Ниже, на углу улица Фрање Јосипа 20 и Ђумурије, насупрот угловници Митрополије и Хотела „Централ”, саградио је репрезентативну троетажну стамбено-пословну палату (арх. Јосип Поспишил, 1900, данас Ђумурија 5) наглашено богатог архитектонског обликовања. Тространи еркер и кула са

¹¹⁵ Нови хотел у Сарајеву, *Сарајевски лист*, бр. 99, Сарајево, 13. маја 1913, 4.

¹¹⁶ Нови хотел, *Сарајевски лист*, бр. 104, Сарајево, 10. маја 1912, 4.

¹¹⁷ Нови хотел у Сарајеву, *Сарајевски лист*, бр. 99, Сарајево, 13. маја 1913, 4.

¹¹⁸ Нови хотел у Сарајеву, *Сарајевски лист*, бр. 99, Сарајево, 13. маја 1913, 4.

¹¹⁹ Хисторијски архив Сарајево, Градско поглаварство, кут. 17, бр. 3876/1880 и кут. 19 бр. 5029/1880.

шаторастим кровом и лантерном, овој класично обликованој историцистичкој згради дају значај урбаног акцента и визуелног оријентира. И Петар Пешут је био активан у културном животу Срба, а тестаментом се „сјетио више српских задужбина па и српског пјевачког друштва у Сарајеву, коме је као добротвор оставио 300 фор.”¹²⁰

У рушилачким су походима „до пола три сата послје је подне демолирани мало не сви српски дућани“,¹²¹ у којима су уништене и трговачке књиге.¹²² Улице су биле покривене „еспапом који је избачен из трговина”.¹²³

Слика 9. Улица Велики ћурчилук, прекривена робом из девастираних српских дућана

„За време док је главна поворка демонстрирала главним улицама, муслимани нижих класа ишли су кроз чаршију и рушили српске трговине. Гомила је плачкала и бацала робу на улицу. Чурчилук, у коме се налазила трговина Симе Прњатовића¹²⁴ била је прекривена теписима, штофовима и другим предметима”.¹²⁵ И по другом извјештачу, „свјетина је то дочекивала то тргала, по томе газила и сада је пола улице покривено крпама из тог дућана”.¹²⁶ (Сл. 9)

¹²⁰ Читуље. Петар Пешут, *Босанска вила*, год. XIV, бр. 7, Сарајево, 15. априла 1899, 96.

¹²¹ у. *Velike proptusrpske demonstracije u Sarajevu* (29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

¹²² После сарајевског атентата (Пренесен извјештај дописника „Аз Ујшага”), *Застава*, бр. 135, Нови Сад, 21. јунија (4. јулија) 1914, 1.

¹²³ Срби изван закона. Сарајевске демонстрације, *Пијемонт*, бр. 168, Београд, 21. јуни 1914, 2.

¹²⁴ Адреса: Велики Ћурчилук 24

¹²⁵ Срби изван закона. Сарајевске демонстрације, *Пијемонт*, бр. 168, Београд, 21. јуни 1914, 2.

Симо Прњатовић, трговац индустријском робом је од 1884. је имао трговине чохе, штофова и ћилима у Великом Ћурчилуку бр. 3 и Темалуша улици бр. 23 (*Bosnicher Bote*, Sarajevo 1904,

Истота дана послје подне, демонстрације су настављене „још у већој мјери. Маса од више тисућа народа као да је полудила; што порушено, поразбијано и разбацано на улицу имаде робе од преко 200 србских кућа и дућана (...) Тако дођоше демонстранти пред хотел Еуропу те поразбијаше све столове и стакла каване.”¹²⁷ Био је то трећи, завршни и најбруталнији рушилачки поход на овај хотел, који је претрпио огромну штету током овог дводневног варваризма.

Даље су демолирали Прву српску штампарију Ристе Савића,¹²⁸ кућу Савке Јефтановић,¹²⁹ „која је лежала у кући тешко болесна заједно са такођер јој болесним сином Ацом.”¹³⁰ Потом је маса демолирала кућу подначелника Ристе Хаџи Дамјановића, који је, како је већ поменуто, био један од три потписника Прогласа Градског заступства објављеног на Видовдан.¹³¹

У Темалуши демонстранти „провалише у многе србске дућане и поразбацише сву робу на улицу и све разбише и растргаше”.¹³² Највећу је штету претр-

---

179). Био је члан Управног одбора Српске штедионице. (Српска штедионица у Сарајеву, *Босанска вила*, год XX, бр 2, Сарајево, 31. јануара 1905, 29), члан Епархијског управног и просвјетног савјета и легатор СПКД „Просвјета” са 20.000 дин. у готовом

<http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/o_nama/legatori.html>

¹²⁶ у. Jedna trgovina ćilimima. (Sarajevo 29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

¹²⁷ Velike demonstracije i prieki sud u Sarajevu, *Naša sloga*, br. 25, Pula 2. jula 1914, 1.

¹²⁸ „Прва српска штампарија Ристе Ј. Савића” отворена је 1891. у Ферхадија ул. 22 (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1900, 247; *Bosnischer Bote*, Sarajevo 1917, 168) као прва домаћа штампарија у аустроугарско доба. Радилa је до 1941. Штампарски занат Ристо Савић је изучио у првој приватној штампарији у аустроугарском времену у Сарајеву Шпиндлера и Лешнера. (Ђорђе Рејановић, *Štamparije u Bosni i Hercegovini 1529–1951*, Svjetlost, Sarajevo 1952, 28; Todor Kruševac, *Bosansko-hercegovački listovi u XIX veku*, „Veselin Masleša”, Sarajevo 1978, 168). У њој је штампан и *Босанско-херцеговачки источник*.

¹²⁹ Репрезентативна троетажна стамбено-пословна зграда (Фрање Јосипа 53, данас Зелених беретки 22) непосредно уз Хотел „Централ” власништво Савке Јефтановић рођ. Деспић (1847–1915), удовице Глигоријевог брата Димитрија Јефтановића (1826–1890), богатог и угледног српског трговца, значајног за културни, привредни и политички живот града, који је био и подначелник Сарајева (1883–1890). О свом трошку и на свом земљишту у центру града, у Латинлуку, планирао је изградити модерно градско позориште са 450 мјеста, за које је пројекат урадио арх. Јосип Ванцаш, а Земаљска влада дала сагласност. Међутим, како је Димитрије изненада преминуо, а његови наслѣдници за ту велику инвестицију нису били заинтересовани, овај пројекат је остао нереализован.

¹³⁰ Срби изван закона. Босна под опсадом, *Пијемонт*, бр. 167, Београд, 20. јуни 1914, 2.

Александар Ацо Јефтановић, син Димитрије, брата Глигорија Јефтановића, рођен 1883, преминуо је те 1914. године. (Гробље Свети анђели у Сарајеву, поље П 2, ред 2, бр. 15) Био је посједник и саборски посланик, изабран 11. децембра 1913. (*Naknadni saborski izbori u Bosni, Jutarnji list*, br. 538, Zagreb, 12. prosinca 1913, 2) Кућна адреса му је била Фрање Јосипа 21. (*Sarajevoer Adressbuch 1914*.)

¹³¹ Кућна адреса му је била Велики Турчилук 45. (*Sarajevoer Adressbuch 1914*.) Био је и предсједник СПД „Слога”, члан Великог управног и просвјетног савјета у Сарајеву (*Kalendar Bošnjak*, Sarajevo 1907, 91)

¹³² Velike demonstracije i prieki sud u Sarajevu, *Naša sloga*, br. 25, Pula, 2. jula 1914, 1.

пио хотел „Катић”.¹³³ Овај, званично, „Црквени хотел” у Ћемалуши 21, код Старе српско-православне цркве Св. архангела, власник Стеван Катић Невесињац је 1905. потпуно реновирао и осавременио.¹³⁴ „Обили су му касу и украли 7.200 К и све, па чак и гвоздене хотелске кревете су демолирали и упропастили.”¹³⁵ Такође су уништили и „кафану Милана Кршића у Ћемалуши 94, гостионицу „Мостарца” у згради на углу Ћемалуше и Пехливануше,¹³⁶ у којој је страдала и кројачка радња Илије Р. Трифковића.¹³⁷ Даље су разлупали и демолирали бријачницу Васе Ј. Петровића,¹³⁸ кафану Вује Соколовића,¹³⁹ гостионицу Петра Ћука, бакалску и гостионичарску радњу Јове Самоуковића,¹⁴⁰ трговину мјешовите робе Милана Станића,¹⁴¹ хан и механу у Ћемалуши 26, Перину гостиону у Ћемалуши бр. 24, трговину гвожђем и разним бојама Светозара Цвијића, 'Народну књижару' А. М. Прцовића и т.д.”¹⁴² (Сл. 10)

Сл 10. У првом плану је демолирана књижара А. М. Прцовића, пред којом дјеца купе избачене ствари. Лијево се виде провалење жељезне ролетне трговине Светозара Цвијића

¹³³ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд 25. јуни 1914, 2.

¹³⁴ Рекламни оглас, *Српска ријеч*, год. I, бр. 1, Сарајево, 1./14. јануар 1905, 8.

¹³⁵ Страховити дани у Сарајеву, *Застава*, бр. 135, Нови Сад, 20. јунија (3. јулија) 1914, 1.

¹³⁶ Најамна стамбено-пословна псеудомаурска четвороспратница Евладијет Џенетић вакуфа (1898, арх. Јосип Ванцаш) се налази у најужем центру града, одмах иза катедрале (угао Мула Мустафе Башескије и Пехливануша 1). У истој згради је кројач Трифковић и становао. (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

¹³⁷ Пехливануша 1. (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

¹³⁸ Васо Јовин Петровић, адреса Ћемалуша 53 (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

¹³⁹ Куловића 12 (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

¹⁴⁰ Јово Самоуковић, бакал Ћемалуша 66 (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*; *Bosnischer Bote*, Sarajevo 1904, 252)

¹⁴¹ Милан Станић, ханџија и трафичар, Ћемалуша 62 (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

¹⁴² Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд 25. јуни 1914, 2.

Трагичне последице демолирања вјерно свједочи и фотографија начињена испред књижаре Миливоја Трифковића у Ферхадији,¹⁴³ гдје већа група војника, као и обично, реагујући тек након учињених злодјела, стоји на дебелом слоју избачених уништених књига, свесака и папира, чувајући мјесто злочина. (Сл. 11)

Слика 11. Војници пред разореном Трифковићевом књижаром у Ферхадији

Ипак, „најстрашније беснило је било уперено на Глигорија Јефтановића, чија је ћерка удата за Мирослава Спалајковића¹⁴⁴, српског посланика у Петрограду”. Иако је у млађим годинама био опозиција режиму, како дописник додаје, „искључено је да постоје икакве, ма и посредне везе између овог многоструког милионера и убица. Али изгледа да су изгреди против својине Јефтановића потекла из убеђења да ће тиме погођена бити српска мисао”.¹⁴⁵ Потпуно су уништени су његов Хотел „Европа“ и имовина у Ћемалуши – породична кућа, гаража за возила и штале за коње.

„Множтво је јуришем ударило на кућу богатог Србина Јефтановића, уништило покућство и побацило на улицу.”¹⁴⁶ „Када је почео јуриш на његову кућу, старац се – Јефтановићу је сада око 70 година – налазио у својој канцеларији, у једној старој кући чији су зидови један метар дебели а врата гвоздена. Баш се био спремио да оде у посету шефу земаљске владе Потјореку ради

¹⁴³ Миливој Трифковић (1878–1942, гробље Баре, Сарајево, поље П 13, ред 7, бр. 27) је књижару и стан имао у Ферхадији 13. (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

¹⁴⁴ Др Мирослав Спалајковић (1869–1951) био је супруг кћерке Драгице (1887–?).

¹⁴⁵ Утисци из Босне. После атентата, II. (Пренесено из „Франкфуртер Цајтунга”), *Застава*, бр. 145, Нови Сад, 3. (16) јула 1914, 3.

¹⁴⁶ Protusrbske demonstracije u Sarajevu, *Jutarnji list*, br. 702, Zagreb, 1. srpnja 1914, 4.

изјаве саучешћа, када је чуо прве ударце на гвоздена врата. Одмах је телефонски известио зем. комесара др. Гердеа о нападају. Исто је учинио и његов зет др. Милан Сршкић¹⁴⁷. Два дуга сата су лупали изгредници у гвоздена врата и нису их могли разбити, а полиција се није умешала, мада се полицајна станица налази само неколико минута подаље. Неколико одлучних пријатеља Хрвата су спасли Јефтановића из тог опасног положаја.¹⁴⁸

Јефтановићева породична палата саграђена је 1911. у Темалуши 43.¹⁴⁹ Ова пространа троетажна угловница са чак осам прозорских оси у Титовој и шест у Куловића улици, у приземљу има пословни простор са модерним, великим изложима, док су на спратовима станови. Архитектонско обликовање је посве у духу историцизма, са лучно завршеним великим отворима приземља и прозора на првом спрату, над којима су барокне картуше. Фасаде су вертикално подијелене кордон вијенцима, пластичнијим изнад рустикално обрађеног приземља, а редукованим над првим спратом, гдје повезујући прозорске клупице одаје утисак веће висине првог спрата, на начин карактеристичан за ренесансни репрезентативни *piano nobile*. Цијела фасада је обрађена плитким хоризонталним ужљебинама, имитирајући тако зидање у камену. Хоризонтална усмјереност остварена уједначеним ритмом вертикала отвора, пиластера и угаоних ризалита, са подјелом спратним вијенцима даје овој палати квалитет изразите уравнотежености пропорција.

Када су провалили у његов стан, потпуно су га похарали. „Покућство, кревети, постељина слике, јастуци су летили кроз прозоре на улицу, иза тога прозори, допрозорници, врата и уопће све што се је могло откинути а свјетина је то онда дочекивалаи и кидала на комаде млила у мливо. Све скупоцјено покућство, читави намјештај је управо до темеља уништен.“¹⁵⁰ (Сл. 12)

„Велика множина разног покућства, око шест врста разних кочија, ћилима и још многе преразне ствари застрли су сав овај простор у Темалуши (...) Сви су миндерлуци и креветске ствари побацане да се данас у даљини од 100 метара шећеш овом улицом по самој вуни, рекао би да су ту стада уишана.“¹⁵¹

Како извјештач загребачких новина наводи, „највеће згражање побуђује уништење и оскврнуће одијела обитељских упокојеника. Ове Србима тако свете реликвије, растргане су и попљуване. Једној 300 година старој светачкој

¹⁴⁷ Др Милан Сршкић (1880–1937), супруг његове кћерке Круне Крунице (1883–1966), био је адвокат и један од првака босанскохерцеговачких радикала.

¹⁴⁸ Утисци из Босне. После атентата, II. (Пренесено из „Франкфуртер Цајтунга“), *Застава*, бр. 145, Нови Сад, 3. (16) јула 1914, 3.

¹⁴⁹ *Sarajevoer Adressbuch 1914.*, данас угао улица Куловића 19 и М. Тита, што се види и на фотографијама након рушења. (На другој страни Куловића улице је зграда Анте Штамбука (арх. Јосип Ванцаш, 1905)

¹⁵⁰ Privatni stan Gligorije Jeftanovića (29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

¹⁵¹ Како је пуштошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пулмонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

слици изболи су очи. Драгоцјености, процијењене на више тисућа, нестале су. Изгредници оплијенише рушницу, преобукоше се на лицу мјеста оставивши ондје своје цуње”.¹⁵²

Сл. 12. Разорена кола и ствари избачене испред породичне куће Глигорија Јефтановића

Како наводи новосадски лист *Застава*, дописник „Аз Ешта”, који је био у кући Глише Јефтановића, „тврди да је извршено ужасно дивљаштво. Јефтановић је спасао свој живот, јер се затворио у магазу, која има гвоздена врата. Он не мисли да склони трагове тог дивљаштва; нека остане све како је, а владини чиновници кад буду долазили к њему, гледаће то дивљаштво. Подерали су му и диплому, којом је добио орден¹⁵³, а орден је један зликовац носио на грудима, док је пљачкао и рушио. Све те рушевине сместиће у капелу, коју ће подићи у дворишту, а на капелу ће метнути крст, који су скинули дивљаци са његове породичне гробнице”.¹⁵⁴

Затим су се демонстранти упутили преко пута, на другој страни Ђемалуше,¹⁵⁵ опустошили стаје за коње и гараже за фијакере, кола и омнибусе за превоз путника од железничке станице до Хотела „Европа”,¹⁵⁶ „али то тако, да на мјесту не има ништа другог, до ли рушевина”.¹⁵⁷ (Сл. 13)

¹⁵² Utisci iz Bosne. Napadaј na Јeftanovića, *Novosti*, br. 186, Zagreb, 12. srpnja 1914, 2.

¹⁵³ Орден витеза Фрање Јосипа првога реда додијељен му је 1888. (Предсједници пјевачких дружина, *Босанска вила*, год XI, бр. 10, Сарајево, 30. мај 1896, 154)

¹⁵⁴ После сарајевског атентата, *Застава* (Вечерњи лист), бр. 136, Нови Сад, 23. јуна (6. јула) 1914, 1.

¹⁵⁵ На овом простору је 1932. изграђена монументална зграда Централне банке БиХ, Маршала Тита 25.

¹⁵⁶ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пујемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

¹⁵⁷ Ostala pustošenja. Sarajevo 29. lipnja. (Od našeg dopisnika), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 3.

У једном детаљнијем опису догађаја наведено је да су „тешке и огромне капије биле страшно забарикадиране. Ну демонстранти су тако дуго тресли, дрмали, ударали, док оне огромне капије нису попустиле и отвориле се. И ако су та врата огромна и тешка, демонстранти су их извадили на сред Темалуше и разбили их. Зашло се тад унутра. До чега се дошло, износило се на сред Темалуше и разбијало (...) Два масивна омнибуса Глишина хотела Европе, прави колоси од кола, извежени су на улицу, изврнути и разбијени. Једне красне саонице затекла је судбина насред Темалуше. И њих као и два фијакера, демонстранти су извукли на сред улице и разбили.”¹⁵⁸

Како је наведено у другом новинском извјештају, и у стаји су „изгредници једнако вандалски господарили. Хтјели су коњима жиле пререзати (...) Били су то већином прекрасни коњи о којима су углавном бринули Нијемци,”¹⁵⁹ али им се „овдје одупро киријаш, иначе неки Нијемац, који је уз то викао 'Живила Србија!'”¹⁶⁰

Слика 13. Уништена кола у Јефтановићевим гаражама у Темалуши, преко пута његове стамбене палате (на слици горе десно)

Дио Темалуше, између куће и гаража, затрпан је избаченим уништеним стварима, што је блокирало трамвајски саобраћај. „Темалуши изгледа од силне

¹⁵⁸ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

¹⁵⁹ Utisci iz Bosne. Namjeravana osveta na konjima, *Novosti*, br. 186, Zagreb, 12. srpnja 1914, 2.

¹⁶⁰ Ostala pustošenja. Sarajevo 29. lipnja. (Od našeg dopisnika), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 3.

масе ствари управо забарикадирана, те је и промет туда посве немогућ и ако је пут широк 30 метара. Сав овај крај наличи као згариште после тешког пожара или град после дугог бомбардовања (...) Демонстранти су ту спалили српску заставу.”¹⁶¹ (Сл. 14)

Слика 14. Уништена имовина из куће и гаража Глигорија Јефтановића

Загребачки *Obzor* је објавио интервју дописника *Zeita* са Глигоријем Јефтановићем, који му је „пун огорчења и узрујаности“ рекао да је „претрпио штете од каквих 502.000 круна. Највише га боли, што су му демонстранти отели одиела и драгоцјености његове супруге.”¹⁶² Демонстрације, да су сличиле правоме погрому”.¹⁶³

Разарања није поштеђена ни новосаграђена репрезентативна палата Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета”,¹⁶⁴ чија је имовина потпуно уништена „и ту износи штета око 100.000 круна”.¹⁶⁵ Друштво „је изгубило своје просторије, јер су ове до зидова уништене”.¹⁶⁶

¹⁶¹ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

¹⁶² Супруга Јефталија (1857–1907), сестра богатог и угледног трговца Петре Т. Петраковића (члана првог градског заступства, градског подначелника (1890–1905) и председника сарајевске ЦШО), којом се Глигорије оженио 1870. У овом браку је рођено петнаесторо дјеце.

¹⁶³ *zb*, Interview sa Jiftanovićem. *Obzor* (Jutarnje izdanje), br. 181, Zagreb, 3. srpnja 1914, 1.

¹⁶⁴ Савремена четвороетажна сецесијска угловница (Ул. Симе Милутиновића 1) наглашено богате архитектонске и скулптуралне декорације саграђена је 1911. по пројекту сарајевског српског градитеља Милоша Миладиновића (1876–1934).

¹⁶⁵ Страховити дани у Сарајеву (Сарајево, 17. јуна), *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуни 1914, 5.

¹⁶⁶ U. Demoliranje srpskih zavoda, *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

Исто тако, *Српска Ријеч* и њена штампарија¹⁶⁷ потпуно су уништене. Демонстранти да покажу шта мисле о овом друштву, нису имали обзира ни жалили труда. (...) Машине су у штампарији оштећене, папир избачен, регали поразбијани, а слова избачена у двориште.”¹⁶⁸ Покућство и сва покретнина потпуно су уништени.¹⁶⁹ „Све, ама све до најмање хартије и до пера, све је потпуно уништено и бачено на сокак. У уредништву остадоше само голи зидови, ниједне друге ствари нема сада тамо. Штета се цени на 100.000 круна. У просторијама уредништва и управе *Српске Ријечи* „није баш ништа остало, ама баш ништа. Све је на улици. Пуста се ћирилица повалила по цести, а кућа је сва из темеља разрушена. Тек остаци некадашње фирме, издерани и поломљени, остали су.”¹⁷⁰ Након што јој је све уништено, а уредник Стјепо Кобасица¹⁷¹ рањен „по глави”,¹⁷² *Српска Ријеч* више није могла излазити. И редакције српских листова *Народ* и *Отаџбина* такође су биле „разорене до темеља”.¹⁷³ Штампарије су им уништене и опустошене, па су и ови листови престали излазити,¹⁷⁴ што је убрзо постала и званична владина наредба, издата према Закону о штампи из 1907. Једини српски лист који је наставио излазити била је *Истина*, групе око адвоката Данила Димовића, која је званично сматрана лојалном власти. „Овај лист у опће није до сада тако рећи нитко ни гледао а камо ли куповао, а сад се, кад другог српског нема, продаје као халва, и ако је – како овдје подругљиво веле – *подрепашки*”.¹⁷⁵

И у згради Српског пјевачког друштва „Слога,” најстаријег пјевачког друштва у Сарајеву,¹⁷⁶ удаљеној од штампарије *Српске Ријечи* свега „50 степеница”, све је „сложно уништено”.¹⁷⁷ Такође, у оближњој „величанственој згради Великог управног и Просвјетног Савјета, све трговине Срба у приземљу су

---

¹⁶⁷ Штампарија је била у Ђемалуши 22.

¹⁶⁸ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

¹⁶⁹ U. Demoliranje srpskih zavoda, *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

¹⁷⁰ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

Штампарија је била у Ђемалуши 22.

¹⁷¹ Главни уредник С. Кобасица је убрзо и протјеран из земље. (Угушени српски листови у Босни и Херцеговини, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 3)

¹⁷² Срби изван закона. Сарајевске демонстрације, *Пијемонт*, бр. 168, Београд, 21. јуни 1914, 2.

¹⁷³ A. Razoreni privatni srpski stanovi i uredništva novina, *Obzor*, br. 178, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

¹⁷⁴ Угушени српски листови у Босни и Херцеговини, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 3.

¹⁷⁵ *Šlićice iz Sarajeva nakon atentata*, *Novosti*, br. 186, Zagreb, 12. srpnja 1914, 1.

¹⁷⁶ „Слога“ је основана 1888. и кроз свој плодан рад, нарочито са дугогодишњим угледним диригентом и композитором Фрањом Мађејовским (1871–1938), битно доприносила развоју музичког живота у граду.

¹⁷⁷ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3. Након што је 1946. забрањен рад „Слоге”, зграда (Мехмеда Спахе 20) је одузета (национализована) и до данас није враћена, тако да „Слога” још увијек нема своје просторије. Низ година је у њеној згради било смјештено КУД „Слободан Принцип Сељо”, а данас је ту Академски културни центар Универзитета у Сарајеву (АКЦУС).

демолиране и роба уништена. Сав овај крај пружа тужну слику (...) све је поразбијано што је год на себи ћирилице имало.”¹⁷⁸

Демонстрације су се то поподне наставиле „до 18 часова и управо темељито су проведена разарања српских дућана, имовина и приватних станова“¹⁷⁹ на Бањском бријегу, Бјелавама, Кошеву, Чекалуши, Алипашиној и у Терезији улици,¹⁸⁰ а онда се „јака група демонстраната” упутила на Хисете, гдје су уништили све српске радње, као и гостионицу градског заступника и саборског посланика Андрије Ружића.¹⁸¹ „И њу је задесила судбина осталих српских гостиона.”¹⁸² „Демонстранти су посјетили и народне посланике др. Живка Њежића и дра Саву Љубибратића,¹⁸³ који станује у Терезији улици код своје пунице Јеленке.”¹⁸⁴ И стан и кафана др Љубибратића у Терезији су демолирани. „До шта се дошло, разбило се.”¹⁸⁵

На Бјелавама¹⁸⁶ „све је поразбијано што год је на себи ћирилице имало“,¹⁸⁷ па тако и велика трговина „Браћа Бајчетић“ на Бањском Бријегу¹⁸⁸ и трговина мјешовите робе и деликатеса „Браћа Јовичић“. Трговац Јовичић је „са револвером у руци дочекао руљу, када је навалила у радњу му. Неки Крајна је погинуо, а два демонстранта су рањена”.¹⁸⁹ „Послије тога сви су се као рисови бацили на трговце и њихову имовину.”¹⁹⁰ Детаље овога случаја донијели су листови *Novosti i Obzor*. Демонстранти су у три наврата јуришали на шпецерајску радњу браће Спасоја, Татимира и Константина Јовичића, који су први напад одбили објаснивши да су достављачи за војску. Дошла је друга група демонстраната и скинула за закључаног дућана таблу са натписом радње.

¹⁷⁸ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

¹⁷⁹ Razaraња po Sarajevu (29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

¹⁸⁰ Ово је и данашњи назив улице уз лијеву обалу Миљацке, западно (низводно) од моста Скендерија.

¹⁸¹ Регистрована је 1910. (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1917, 167)

¹⁸² Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2–3. Кућна адреса: Андрија Ружић, механика, Колодворска 3. (*Sarajevoer Adressbuch 1914*.)

¹⁸³ Др Саво Љубибратић (1876–1962), сарајевско православно гробље Свети архангели, поље П2 ред 17, бр. 15), докторирао је теологију на Богословском факултету у Атини. (Ар. Бркић, Нови доктор богословља, *Време*, бр. 6829, Београд, 29. јануар 1941, 8) Био је запослен као референт Ширег епархијског управног и просвјетног савјета у Сарајеву (Календар *Бошњак*, Сарајево 1909, 73), а од 1910. је саборски посланик.

¹⁸⁴ Јеленка удовица Саве Перовића (сарајевско православно гробље Свети Архангели, поље П2 ред 17, бр. 13)

¹⁸⁵ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

¹⁸⁶ Насеље Бјелаве, у старом дијелу града, на сјеверним падинама града, датира из предтурскога доба.

¹⁸⁷ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

¹⁸⁸ Бањски Бријег, са истоименом улицом (данас Мехмед-паше Соколовића), којом габаритима доминира национални споменик Католички школски центар са црквом Краљице свете Крунице.

¹⁸⁹ Шта пише „Мађарорсаг”, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 2.

¹⁹⁰ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

„Тек трећа група почела је да разваљује дућан, чији су застори били спуштени. Татимир Јовичић опали један хитац из *browninga* и убије једног демонстранта.”¹⁹¹ На то је разјарена маса почели бацати камење на брата Косту, који је побјегао у кућу. Тешко повријеђен, спашен је „само на тај начин што га је закрилила старица мајка, која је при томе и сама рањена”.¹⁹² Морао је бјежати даље, кроз прозор куће преко башчи у Кошево, до војноопскрбног средишта, одакле га је војна патрола аутомобилом одвезла у болницу, „где га чува јака стража, да се, кад му буде стање допуштало, преда у руке правде”.¹⁹³ И трећи брат Спасоје је „изубијан, пак се је и он једва спасио”,¹⁹⁴ пошто га је „публика отимала из руку полиције и тукла га на мртво име”.¹⁹⁵ Како је наведено, у овом сукобу код Јовичића трговине убијен је „Антон Крајина, 45 година стар, католичке вере, зидар. Два хитца из револвера погодила га у леву страну прса”,¹⁹⁶ док извјештач листа *Obzor* наводи да је 29. јуна убијен „радник Фрејна”.¹⁹⁷ О овом догађају извјестио је и дописник листа *Neue Frei Presse*, који је пренијела *Политика*: „Браћа су била у близини, кренули да их моле, али без успеха. Обили су им гвоздене ролетне и кад су полетели у дућан, Татомир потеже револвер и запуца на човека који је носио цареву слику на мотки. Овај са сликом погођен смртно паде заједно са сликом коју је држао.”¹⁹⁸ Исти лист даље наводи да је и пекару Ђорђу Живковићу опљачкана „најприје кућа, а онда су обили касу и узели 1000 К. Пиљару Јови Бугјану обили су чекмеце и из њега отели 500 круна”.

И у Терезија улици су демолиране и опљачкане све српске радње, а нарочито је велика штета нанесена гостионичару и трговцу пића на велико Ристи Бандуковићу, „којем је све уништено”.¹⁹⁹ Из Терезије су демонстранти ушли у улицу Текија, гдје су демолирани стан породице Митричевић и однијели сву робу из златарске радње.²⁰⁰ „Пусто злато и сребро стаде се просипати. Дукати разних величина, што их носе наш женски свет, поче звекетати.”²⁰¹ Као и код Јовичића, и овдје је дошло до физичког обрачуна

¹⁹¹ Дописник листа *Novosti* наводи да је тај демонстрант радник. (у. Krv u Ćemaluši ulici (Sarajevo 29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 3)

¹⁹² Krv u Ćemaluši ulici (Sarajevo 29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 3.

¹⁹³ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

¹⁹⁴ kb, Демонстрације у Сарајеву. (Brz „Obz.”), *Obzor* (Popodnevno izdanje), br. 178, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2; у. Krv u Ćemaluši ulici (Sarajevo 29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 3.

¹⁹⁵ а. Јучерашње демонстрације, *Obzor*, br. 179, Zagreb, 1. srpnja 1914, 1.

¹⁹⁶ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

¹⁹⁷ а. Јучерашње демонстрације, *Obzor*, br. 179, Zagreb, 1. srpnja 1914, 1.

¹⁹⁸ После атентата, *Политика*, бр. 3745, Београд, 18. јуни 1914, 2.

¹⁹⁹ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2. Гостионица је регистрована 1910. (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1917, 164), адреса Терезија 1. (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*)

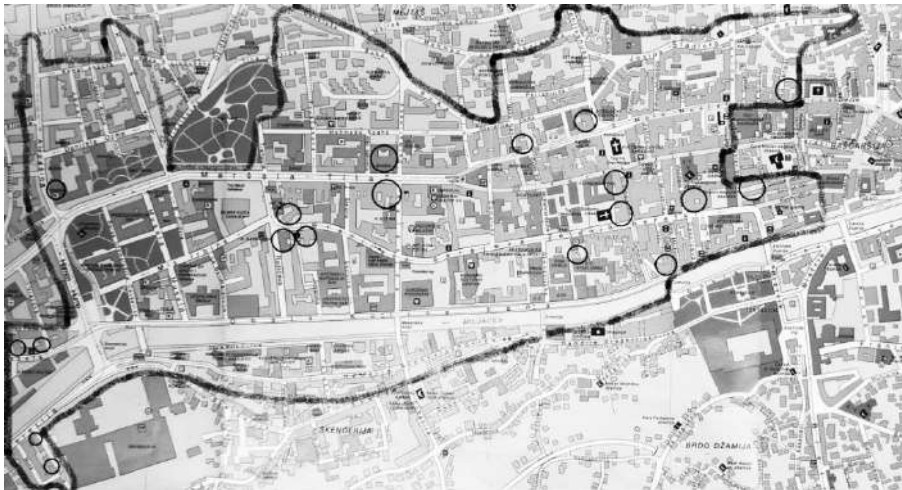
²⁰⁰ После атентата, *Политика*, бр. 3745, Београд, 18. јуни 1914, 2.

²⁰¹ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

власника са демонстрантима. „Како је у самоодбрани из куће пуцано из двоцјевке и револвера, при чему нико није рањен, оца и сина Митричевића²⁰² полиција је ухапсила.²⁰³ Никола Митричевић је пуштен на слободу, „јер се доказало да је само из пушке пуцао у ваздух (био је оптужен да је бацио бомбу) када је руља навалила да му опљачка златарницу.“²⁰⁴

На супротној, десној обали Миљацке, низводно од моста Скендерија, на Хисетама (Мариндвору са истоименом улицом), велика група демонстраната је систематски уништила све српске радње, међу којима и велике деликатесне радње „Шантић и Загорац“ и „Браћа Ружић и друг“. „Трговачке књиге, списи и фактуре, све је то уништено. Трговина мјешовите робе и пића Митра Домазета такођер је љуто страдала (...) Велика трговина стакла Митра Ребића сва је разбијена. Видаковићева гостиона 'Славуј' у Алипашиној улици сва је разорена.²⁰⁵ Овако су исто уништене и све остале српске радње на Хисетама.“²⁰⁶

**Слика 15. Просторни обухват рушилачких демонстрација.
Маркирани су најважнији и највише оштећени објекти**

Како се из наведених бројних извјештаја може видјети, демонстранти су организовано, циљано и систематски уништавали и пљачкали српску имовину

²⁰² Златарска радња регистрована 1889. на име Јована Митричевића (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1904, 178). Адреса Текија 10 (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1905, 254), који је 1908. изабран за градског заступника (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1910, 167)

²⁰³ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 2.

²⁰⁴ Шта пише „Мађарорсаг“, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 2.

²⁰⁵ Гостиона Ристе Видаковића у Алипашиној 4 (*Sarajevoer Adressbuch 1914.*), регистрована 1904. (*Bosnischer Bote*, Sarajevo 1917, 168)

²⁰⁶ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

на подручју готово цијелог Сарајева. (Сл. 15) У том вандалском походу, „демолирано је око 1000 кућа и радња”.²⁰⁷

Како један новински извјештач наводи, „по читавом граду не има уопће важнијега српског дућана, који сада не би био разорен”, закључујући да је штета у граду од демонстрација „преогромна, а слика, што је пружа улица, грозна је и неописива”.²⁰⁸ Дописник листа *Пијемонт* свједочи: „Све је једна рушевина, један плач, једна језовита слика, која се не може описати. Они који су се покушали бранити, ти су премлаћени! број рањених Срба рачуна се на стотине, само се не смеју пријавити.”²⁰⁹ Утиске уз оштру осуду бруталности демонстраната објавио је и *Трговински гласник*:

„Немогуће нам је описати она дивљаштва, која не чини ни непријатељска војска, која освоји један град. Тако су пљачкали Хуни, Монголи и Турци. Нама се коса јежи, перо нам дрхће у руци, а сузе навиру на очи (...) Богате српске куће Јефтановића, Прњатовића, Деспића,²¹⁰ чији кућни намештај вреди преко 100 хиљада круна све, све уништила, опљачкала и покрала разбојничка банда. Са тешким гвозденим тољагама обијали су касе, отварали бурад, да пусте вино и пиво, опљачкали су подруме (...) Овде памет и перо стаје (...) Јаук, плач, лелек на све стране. Језива страхаота сваког хвата.”²¹¹

У једном чланку лист *Пијемонт* наводи имена, занимања и старосну доб рањених другог дана демонстрација: Срби Коста Јовичић, трговац и Перо Пријевић, кафедија (тешко рањен у лијево око), а од демонстраната: „Вејсил Кариман, 13 год., рањен је у Кошеви по десној руци, Грго Јанковић, 20 год. радник, рањен је у Доњим Хисетима од војничког бајонета. Абдулах Јусуф Беговић, 22 год, ашчија, у Фрање Јосипа ул. рањен је сабљом по левој руци и по глави, Хакија Атичић, 13 год. рањен је сабљом по глави. Лука Анушић, 42 год. рањен је по глави. Албер Фишер, 24 год. убоден је бајонетом у прса и повређен по левој руци и на десном бедру. Ови су сви у болници, а има и

²⁰⁷ Срби изван закона. Босна под опсадом, *Пијемонт*, бр. 167, Београд, 20. јуни 1914, 2.

²⁰⁸ у. *Ostala pustošenja* (Sarajevo 29. lipnja), *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914.

²⁰⁹ Срби изван закона. Сарајевске демонстрације, *Пијемонт*, бр. 168, Београд, 21. јуни 1914, 2.

²¹⁰ Деспићи, стара богата и угледна сарајевска занатлијска и трговачка породица. Као и Јефтановићи, имали су велики број кућа и дућана у Сарајеву. Најпознатији члан, Хаџи Максо Деспић звани Бабо (1836–1925), сарајевско гробље Свети архангели, П2, ред 09, бр. 09) био је, између осталог, вијећник у првом Градском заступству Сарајева. У својој кући („Деспића кућа”, данас депанданс Музеја Сарајева, Деспићева 2) приређивао је прве позоришне представе након окупације 1878. Значајним средствима је помогао изградњу Саборне цркве. Познат је његов тестамент од 29. марта 1921, којим је новац оставио градској сиротињи „без разлике вјере”. Његов син, трговац и индустријалац Алекса Ацо М. Деспић (1877–1925) са супругом и Максина кћер Даринка М. Деспић (1875–1958), легатори су „Просвјете”, са покљоњених 1,200.000 динара у реалитетима (двје куће у Београду) и 200.000 динара у готовом. <http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/o_nama/legatori.html>

²¹¹ Страховити дани у Сарајеву (Сарајево, 17. јуна), *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуни 1914, 5.

таквих рањеника, који код куће леже.”²¹² На основу наведених рањавања сабљама и бајонетима, може се закључути да је војска, ипак, реаговала, али је то с обзиром на просторни обухват и степен разарања српске имовине, било спорадично и свакако недовољно.

2. УЧЕСНИЦИ

Дописник загребачких *Novosti* напомиње да „уважити ваља да су у знак жалости над смрћу пријестолонаслѣника надвојводе Фрање Фердинада и надвојвоткиње Софије Хохенберг затворени данас сви дућани и све трговине. Демонстранти су имали за то собом сјекире, алат и остало потребно, те су понајприје разбили врата или жељезне *portes*-е, док су могли доћи до нутарњости. Свака поворка је обично имала на челу цареву слику (...) војништво је стизавало на мјесто демонстрација обично касно, те би онда запосјели дотично мјесто и чувало ствари поразбацане по земљи.”²¹³ И док се рушилачки нареди нису спречавали, Србима није било дозвољено да се бране нити да их бране. Тако, када се, према писању будимипештанског листа *Magyarország*, 1. јула по Сарајеву пронио глас да Срби спремају противдемонстрације, „тада је заповедник војног кора позвао к себи неколицину угледних Срба и рекао им: „Господо, упозоравам вас, да су моји топови напуњени!”, а наводи се и да је ухапшен „полицајац бр. 65 што је хтео да разгони руљу, када је нападала Србе.”²¹⁴

Трговински гласник наводи да међу демонстрантима „апсолутно није било грађана ни школованих, ни уопште писмених људи (...) Разбојничка руља у чакширама, с ножевима (и то касапским) са тешким гвозденим моткама и коцима, оборужана револверима (...) жедна крви и пљачке, све је расла поткрепљена добро вином и ракијом”.²¹⁵ Уз оштре осуде, загребачки *Hrvatski narod* наводи да је у Сарајеву „неука фукара” разарала „власништво мирних грађана Срба, ко да су Срби криви, кад се нађу непромишљена два човјека (...) Око 200 српских дућана, кафана и занатлијских радионица разорише бунције: све је то радила муслиманска фукара из надничарских слојева људи.”²¹⁶ По свједочењу извјештача листа *Neue Frei Presse*, који је пренијела *Политика*, „пљачкаши су били регрутовани од мухамеданаца најниже друштвене класе.”²¹⁷

²¹² Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

²¹³ у. *Ostala pustošenja* (Sarajevo 29. lipnja), *Novosti*, бр. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914.

²¹⁴ Шта пише „Мађарорсаг”, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 2.

²¹⁵ Страховити дани у Сарајеву, *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуни 1914, 4–5.

²¹⁶ *Prijestolonasljednik Franjo Ferdinand i supruga mu vojvodkinja Sofija Hohenberg žrtve zločina!*, *Hrvatski narod*, бр. 27, Zagreb, 2. srpnja 1914, 1.

²¹⁷ После атентата, *Политика*, бр. 3745, Београд, 18. јуни 1914, 2.

Ово невиђено насиље изазвало је ширу реакцију. Тако загребачке *Novosti* преносе чланак угледног бечког листа *Zeit* о говору грофа Тисе²¹⁸ у којем је најоштрије осудио пљачкања у Сарајеву, која су му „врло штетна и неумјесна”. Поздрављајући такав његов став, лист закључује:

„Ми би били неправедни не само напрама великој маси наших Срба, него и напрама самим себи, кад би ишли за тим, да све оне милијуне Срба, који дијелом већ стољећа живу с нама у једној државној заједници, стрпамо у једну торбу с оном малом шачицом атентатора.”²¹⁹

Тисин говор подржао је и цар Фрањо Јосип: „Краљу се особито свиђа онај дио Tiszinog говора, у којем вели, да за непромишљене чиновне појединаца не може бити осуђен цио народ.”²²⁰ Информисан из „упућених кругова”, лист *Zeit* јавља и „да су се Његовог Величанства врло неугодно дојмиле вијести о изгредима, те се је врло прекорно (missbilligend) изразио гледе оних, који узимљу пијетет за излику, да праве политичке послове (Geschäfte).”²²¹

Свједок ових догађаја, Боривоје Јевтић, изнио је у својој књизи²²² сјећања личне утиске и погледе на понашање, организацију и структуру демонстраната, који завређују шири извод:

„Узбуђење које је настало по атентату немогуће је описати. До подне је изишло пет посебних издања разних новина у којима се до ситница описивао ток атентата (...) Али оно што се поподне видело било је нерасположење према Србима које је све више расло. Кад се сазнало да су атентатори Срби, изгледа да се ово нерасположење, видљиво и код Хрвата и код муслимана, почело постепено да организује, полагамо каналише.”²²³ Јевтић оцјењује да је томе „ишла на руку и сама власт која се компромитовала недовољном заштитом Фердинанда, иако јој је био „стављен на расположење огроман детективски и полицијски апарат.”²²⁴ Он наводи да је у недјељу увече „одржан тајан састанак највиших функционера власти – код надбискупа Штадлера, или код Потјорека, то се поуздано не зна. Ту је закључено да се организују огромне демонстрације против Срба, и оне су, као израз „осветничке горљивости”, у истину и образоване већ сутра дан (...) Доказано је да су ове демонстрације, које су носиле ноторан карактер барбаризма, вршене уз асистенцију власти. Цели кордони војника чували су руље при њиховом делу апсолутног уништавања (...) Чудна је била физиономија ових руља. Међу њима је било католичких

²¹⁸ Гроф István Tisza (1861–1918), угарски политичар и министар-предсједник владе Угарске 1903, 1905. и 1913–1917. *Novosti* напомињу да лист *Zeit* своје „информације црпи из високих војничких кругова”.

²¹⁹ Sud o govoru grofa Tisze, *Novosti*, br. 186, Zagreb, 12. srpnja 1914, 1–2.

²²⁰ ИК, Kralj o Tiszinom odgovoru na interpelacije, *Obzor*, br. 193, Zagreb, 15. srpnja 1914, 3.

²²¹ zk, Izjave Njegovog Veličanstva kralja, *Obzor*, br. 193, Zagreb, 15. srpnja 1914, 3.

²²² Боривоје Јевтић, *Сарајевски атентат (сећања и утисци)*, Штампa и издање Петра Н. Гаковића, Сарајево 1923, 41 (Даље: Боривоје Јевтић, *Сарајевски атентат*)

²²³ Боривоје Јевтић, *Сарајевски атентат*, 41.

²²⁴ Боривоје Јевтић, *Сарајевски атентат*, 42.

верника, муслимана, Јевреја, људи с најсупротнијим интересима (...) То су били типови с периферија, из ближих шумских индустрија, раднички и фабрички свет, мале занатлије, ситне професионисте, и тек где и где по који интелегент. То је, уопште, био свет који се мало или никад виђао у Сарајеву, забринут за корицу насушног хлеба. Свет, мушки и женски подједнако, који се сручио у матицу града с надом на пљачку, и он је пустошио све чега се год дотакао. Сустекао се само тамо где му је истурен организованији отпор, као од чиновника „просвете” и горњег дела српске чаршије у Пируши (махала Вратник – нап. ЈБ). Али, по томе како је тај свет долазио из разних крајева вароши и ишао у разне правце, како је са системом уништавао српске установе и имања угледнијих Срба грађана. – по свему томе је било јасно да се овде ради о организованој планској акцији. Људи, жене, деца у групама по стотињак и две (...) ишли су по одређеним четвртима и срањивали са земљом све српско што им је дошло под руке. Носили су црну заставу, слике Фердинада и Цара и „док су ишли, они су певали, и њихова песма требала је да личи на „царевку, аустријску химну. Али је она врло често узимала ритам какве одвратне веселе посковке песме. Није ни чудо, та маса, груба и сирова, тешко да је икад и била чула напев химне. Све је изгледало у својој испремешаности вашарски. Али кад би ове смешно-ожалашћене гомиле дошле до каквог стана, оне су се претварале у хорде: ту је, сад, почињао рад руку, камење и пијучи би се размахали, и ускоро је иверје летело на све стране, столови, намештај, клавири, слике, или другде, деликатесни предмети, пиринач, кава, шећер, све то посуто петролеумом, или испревалена бурад, источено вино, ракија, раздерани штофови, расечене чохе. Уништавало се све што се није могло понети. Просипало се оно што се није могло попити. А иза руље је ишла војска, у развијеним четним редовима, полагаано, корак по корак, како су се руље помицале, тобоже да 'заштите нападнуте', у ствари да служи као телесна стража нападачима. Велика, дивља свечаност (...) Никад се један велики, епохални догађај историјски није завршио комичније.”²²⁵

3. ПРОГЛАШЕЊЕ ПРИЈЕКОГ СУДА И КРАЈ ПОГРОМА

„На концу, кад није било бунама краја”,²²⁶ на захтјев саборског предсједништва, поглавар земље Оскар Потјорек је 29. јуна у 17 сати прогласио пријекни суд за подручје градске општине Сарајево и котара сарајевског.²²⁷

²²⁵ Боривоје Јевтић, *Сарајеваски атентат*, 43–44.

²²⁶ *Prijestolonasljednik Franjo Ferdinand i supruga mu vojvodkinja Sofija Hohenberg žrtve zločina!*, *Hrvatski narod*, br. 27, Zagreb, 2. srpnja 1914, 1.

²²⁷ *Prijestolonasljednik Franjo Ferdinand i supruga mu vojvodkinja Sofija Hohenberg žrtve zločina!*, *Hrvatski narod*, br. 27, Zagreb, 2. srpnja 1914, 1; *Priječni sud u Sarajevu*. Sarajevo 29. lipnja, *Novosti*, br. 174, Zagreb, 30. lipnja 1914, 3; *Објава Земаљске владе за БиХ (бр. 5029 През.) од 29. јуна 1914*, која је плакатирана по граду, штампана је истога дана и у посебном издању *Сарајевског*

Одмах након тога, „војне чете су запосјеле све улице, а по граду обилазе војничке опходње.”²²⁸ Детаљнији запис даје извјештач *Obzora* који наводи да

„на главним улицама изађоше војници са једним политичким чиновником, и пошто су трубљачи затрубили и бубњари забубњали, прочитао је дотични политички чиновник, проглашење пријеког суда. У 7 сати већ је проглашење пријеког суда било и у штампаним огласима афиширано у свим улицама и јавним локалима. У Сарајеву налазе се мало не све чете 15. ц. и кр. војног збора, осим тога дошле су у Сарајево бројне чете, које су судјеловале код војних вјежба, што су се обдржавале под крај прошлог тједна. Читаво Сарајево наличи једном великом табору. Заповједником града Сарајева именован је бригадир-пуковник Шмарда.”²²⁹

Лист даље наводи да је забрањено свако сакупљање на улици, а послје 8 сати увече забрањен излазак особама млађим од 15 година и рад мањих кафана, док су ресторани и веће кафане морале бити затворене до 10 сати.

„Сад је у граду опет мир; од пријекога се суда слабо што види ал редарство још надзире пошту, телеграф и телефон.”²³⁰ Међутим, други извјештачи су забиљежили да је и након тога „руља насред улице напала владиног посланика дра Васића”, који се „спасао само тако, што је један школски надзорник успео да увери руљу, да је Васић – католик”.²³¹ Напада је било чак и увријеме проласка градом посмртних остатака престолонаслједника Ф. Фердинанда и супруге Софије ка жељезничкој станици.

„И док су се у ваздуху гуснули мутни звукови звона са свих цркава, док су ковчези с мртвацима немо пролазили кроз дуге и укрућене редове војске, по српским четвртима је тупо одјекивао пијук који је нервозно радио и долегали искидани одломци некакве поскочке песме, која је требала да буде 'царевка’.”²³²

Управо у то вријеме, „сат после проглашења преког суда”,²³³ „руља је напала кућу Србина Катића и тамо починила грдну пустош!”²³⁴ Забиљежен је и један случај који се догодио иза 9 сати увече, када је група насилних демон-

---

листа. За 12 наведених злочина – убиства, уморства, велеиздаје, буне, устанка, насртаја на војну силу, сметања јавног мира, јавно насиље, разбојништво, палеж, тешке тјелесне озледе, и помоћи у овим злочинствима, била је предвиђена казна смрћу.

²²⁸ Пријекни суд у Сарајеву. Сарајево 29. липња, *Novosti*, бр. 174, Загреб, 30. липња 1914, 3.

²²⁹ kb, Проглашење преког суда. Сарајево 30. липња (Brz. „Obz.”), *Obzor* (Popodnevno izdanje), бр. 178, Загреб, 30. липња 1914, 2.

²³⁰ Мир у Сарајеву. *Hrvatski narod*, бр. 31, Загреб, 30. српња 1914, 3.

²³¹ Шта пише „Мађарорсаг”, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 2. Сарајевски Васићи су Срби.

²³² Боривоје Јевтић, *Сарајевски атентат*, 44.

²³³ Страховити дани у Сарајеву (Сарајево, 17. јуна), *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуни 1914, 5.

²³⁴ Шта пише „Мађарорсаг”, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 3.

страната провалила у стан Драгутина Цуковића. „Њега, жену му и дјецу истјерали су у рубенини из постеље на улицу.“²³⁵

Извјештач *Политике* јавио је да је у 22,10 у Сарајеву било потпуно мирно,²³⁶ а дописник *Neue Frei Presse* у свом извјештају из Сарајева, који је пренијела *Политика*, овако описује порушени град:

„Кроз варош идући, газите само по срчи од полупаних прозора и поломљене стакларије из кућа, кроз остатке поломљеног покућства, кроз рубље, побациано из српских кућа. Идете улицама, па ћете наићи на читаве редове кућа од којих више ничег нема. Стоје само голи зидови“, а унутра „све порушено у парчад. Целокупна роба српских дућана лежи по улицама поломљена и разбацана. Најстарховитије изгледа пред једним дућаном, у којем су се продавали мртвачки сандуци. Дућан је разрушен, а мртвачки сандуци леже разбацани и полупани по улици.“²³⁷

Како су новине објавиле, дан након проглашења пријеког суда, у уторак 30. јуна, у граду више није било нереди и насиља. „Варош сада има нормалан изглед, све су радње отворене и потпун мир влада“,²³⁸ и „само рушевине подсећају на почињена дивљаштва. Али у ваздуху мирише барут“.²³⁹ Ипак, „Срби, и ако је проглашен преки суд, не смеју на поље – јер немају поверења ни у власти. Страни новинари непрестано стижу овамо и шаљу фотографије страхаота (...) а Срби, њих 9000, не знају шта их сутра чека“.²⁴⁰ „Српско становништво у Сарајеву толико је застрашено, да су се сви Срби повукли.“²⁴¹

И не само у Сарајеву. Дописник загребачког *Obzora* је извијестио да „у цијелој Босни влада ради атентата велика узбуђеност, која је превршила сваку мјеру ради и онако пренапетих националних питања. Из многих крајева стижу вијести о формалним биткама и покољима између Срба и Муслимана.“²⁴² По угледу на Сарајево, рушилачке антисрпске демонстрације организоване су у Добоју, Маглају, Коњицу, Ливну, Стоцу, Опличићу, Травнику, Зеници, Броду на Сави, Мостару, Коњицу, Тузли, Брчком, Варешу, Бугојну, Високом, Чапљи-

²³⁵ Utisci iz Bosne. Pljačkanje, *Novosti*, br. 186, Zagreb, 12. srpnja 1914, 2.

²³⁶ Последње вести, *Политика*, бр. 3744, Београд, 17. јуни 1914, 3.

²³⁷ После атентата, *Политика*, бр. 3745, Београд, 18. јуни 1914, 2. (Према писању *Neue Frei Presse*). Ријеч је о већ поменутој продавници погребне опреме „Pietät“ Катарине Векић.

²³⁸ Вандалска разорења у Босни и Херцеговини. Сарајево 18. јуна, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 3.

²³⁹ Шта пише „Мађарорсаг“, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 2.

²⁴⁰ Страховити дани у Сарајеву (Сарајево, 17. јуна), *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуни 1914, 5. Према последњем званичном аустроугарском попису становништва 1910. у Сарајеву је у седам градских котара (Чаршија, Кошево, Бјелаве, Ковачи, Град, Хрватин и Бистрик чобанија) било 8.450 Срба, од укупно 51.919 становника. (*Резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 10. октобра 1910.* Земаљска влада за Босну и Херцеговину, Сарајево 1912, 4)

²⁴¹ Шта пише „Мађарорсаг“, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 2.

²⁴² а. Uzrujanost u Bosni, *Obzor*, br. 178, Zagreb, 30. lipnja 1914, 2.

ни, Тешњу, Завидовићима, Шамцу“.²⁴³ У цијелој земљи је зато морао бити проглашен пријекни суд, како је званично саопштено „да би се спријечили даљи нереди и да не би трпило српско православно становништво, које нема ништа заједничко са атентатом. (Једва једном то признање после толиких зала, почињена незаштићеним Србима.)“.²⁴⁴

Трговински гласник је упутио оштар протест ради „зверстава која се врше“, захтијевајући „од суседне државе да поштују нашу осетљивост“ на Србе који су „наша рођена браћа и по крви, и по вери, и по имену“.²⁴⁵ Исти лист наводи да је у питању „плаћена руља“ (која се јавно хвалила да добија дневно по 5 круна), која је требала да покаже неко лажно 'огорчење' против невиних Срба, под заштитом полиције која је мирно гледала како она зликовачка разбојничка банда пуних 8 сати (од 8 ујутро до 6 по подне) у сред бела дана, пред очима војске и полиције уништава српску својину, пљачка невине Србе, упропашћује све српске установе.“²⁴⁶

4. ИЗОСТАНАК АДЕКВАТНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ ПОЛИЦИЈЕ И ВОЈСКЕ

Према писању мађарског листа *Magyarország*, „сарајевски Хрвати, Муслимани и Јевреји уништили су отприлике хиљаду српских трговина и приватних станова. Штета је огромна. Неки је цене на десет милиона круна. Значајно је да се све то десило у присуству војске и полиције. Руља је у своме необузданом бесу могла да руши и разорава, а нису је спречиле војска или полиција.“²⁴⁷ И *Политика* пише да „полиција није предузела ништа док није све демолирано и упропашћено.“²⁴⁸

Загребачке *Novosti*²⁴⁹ преносе уводник извјештача највећег њемачког листа *Frankfurter Zeitung*:

„Улице су пусте и готово све празне прем је истом 6 сати поподне. На сваком углу војници са натакнутих бодовима. Војници и полицајци пред разореним дућанима да очувају рушевине, кад нису очували људе и иметак! Зар нису могли заштитити или нису хтјели или нису смјели.“

Пљачке и разарања извјештач приписује припадницима најнижих друштвених слојева: „Била је то руља која увијек излази на поприште кад попусти друштвена стега и уздрма се обласни ауторитет, а и онда – кад се ју

²⁴³ Вандаљска разорења по Босни и Херцеговини. Сарајево 18. јуна, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 3.

²⁴⁴ Уредништво Трг. гласника, Сарајево, 19. јуна, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 3.

²⁴⁵ Хајка на Србе – Наш протест, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 2.

²⁴⁶ Страховити дани у Сарајеву (Сарајево, 17. јуна), *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуни 1914, 4.

²⁴⁷ Шта пише „Мађарорсаг“, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуни 1914, 3.

²⁴⁸ После атентата, *Политика*, бр. 3745, Београд, 18. јуни 1914, 2.

²⁴⁹ Utisci iz Bosne, *Novosti*, br. 186, Zagreb, 12. srpnja 1914, 2.

т р е б а.” Не само у граду, „руље су проваљивале и изван града до једне јавне куће која је припадала Србину²⁵⁰ – а полиција за њом. Полиција је дозволила да се сав намјештај разори, тек је заштитила дјевојке. (...) Сад веле господа од сарајевске полиције, која није градска него државна – да су били преслаби проти маси. То није истина. На располагању стајало је 150 стражара и стотину оружника што је било посве довољно да се онакову масу задржи. Кад је руља хтјела провалити у унутарњост хотела „Еуропа” задржао ју је један једини часник, мајор барун Bollras. Књижар Nandor Buchwald приповиједао ми је да су његови научници исказали да су морали разбијати прозоре јер је дошла таква заповијед. (...) Најблажи суд, који се мора изрећи ради тих погрома над полицијом је то, да их је она трпјела.” Као примјер, „по свједоцима зајамчених призора”, извјештач наводи: „Насупрот војничког касина налази се трговина кројача Душана Бесаровића’ којему је брат виши чиновник (окружни предстојник). Свјетина је разорила стан и трговину док је неколико корачаја удаљено стајала скупина часника, који нису ни покушали да зауставе разарање (...) Господин Аца Јефтановић, богати приватник, који се није за цијелог свог вијека политиком бавио, заклињао је људе, да му не наваљују на кућу јер му мати на умору лежи. Свјетина се није дала одговорити, ни смести у свом разарању. Госпођа Аце Јефтановића, кћерка богатог подузетника Аугуста Брауна, дама из најбољег сарајевског друштва, молила је часнике склопљеним рукама, да се заузму. Као одговор показао јој је један од часника дуги нос.”²⁵¹

Дописник листа *Az Ujság* је, као потврду саучесништва, у свом извјештају навео да су код Јефтановића аутомобил разбили чекићима „које су мангупима донели четири полицаја.”²⁵²

Према чланку објављеном у *Политици*, „из описа, које о томе доносе бечки листови, види се, да је полиција тобож требала да штити Србе, нагуривала пљачкаше баш на ону страну, где је требало упропастити српску имовину”.²⁵³ У чланку новосадске *Заставе* од 17. (30) јуна, који је пренио *Трговин-*

²⁵⁰ Била је то једна од седам јавних кућа, отворених 1900. у Новој улици, која се одвајала од Терезија улице (улица Текија је дијели од КСЦ „Скендерија”). Радиле су до 1924, а двије и 1942–1945. Од тада су то стамбене зграде. (Alija Bejtici, *Ulice i trgovni Sarajeva*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1973, 278)

²⁵¹ Utisci iz Bosne. Časnici ne zapriječuju izgrede, *Novosti*, Zagreb, br. 186, 12. srpnja 1914, 2.

Један од најугледних индустријалца, инж. Аугуст Браун, отворио је 1878. прву модерну градску циглану у Кошеву (простор данашњег насеља „Циглане”) и имао најразвијенију савремену производњу грађевинског материјала „Подузетништво за градњу и грађевински материјал Аугуст Браун”, од 1912. дионичко друштво. *Bosnicher Bote*, Sarajevo 1904, 331, LI) Његова је најмонументалнија сарајевска градска палата „Маријин двор”, која је постала топоним овога дијела града.

²⁵² После сарајевског атентата, *Застава*, бр. 135, Нови Сад, 21. јунија (4. јулија) 1914, 1. (Пренесен извјештај дописника листа *Az Ujság*)

²⁵³ После атентата, *Политика*, бр. 3745, Београд, 18. јуни 1914, 2.

ски гласник, критикује се одсуство заштите Срба и њихове имовине, наводећи да „број сарајевске полиције, која је иначе веома добро дресирана, са детективима износи 550!“²⁵⁴ У том смислу изричит је и загребачки *Obzor*: „Оваке су демонстрације могуће само док их се фаворизира (...) јер се тим имала пред страним свијетом документирати осуда оних тенденција које су атентатори као разлог својем злочину навели.“²⁵⁵ У прилог наведеном, лист *Политика* пише да „у целој Босни и Херцеговини хапшења Срба узимају све веће размере. На српске свештенике и учитеље дигнута је права хајка. Њихове породице стављене су ван закона“.²⁵⁶ Ухапшено је и протјерано чак и „40 цигана из Србије, који су свирали по разним гостионама“.²⁵⁷ Док је Друштво „Слога“ на Видовдан у подне „палила своју славску свећу и ломила крсни колач, полиција је опколила њен дом и из њега извукла члана Михаила Пушару (...) У тешким часовима који се наговештаваху бруталним притиском против свега што је српско, па и против ње, Слога умукну напречац“.²⁵⁸ Ипак, на посљедњој својој сједници „Слога“ је затражила и сарајевски Котарски суд Рјешењем бр. 2224 од 17. јула 1914. установио „за вјечну успомену“ штету насталу приликом демонстрација 29. јуна 1914.²⁵⁹

Политика је 3. јула изнијела шире образложен аргументован став, из којег се овдје доносе најзначајнији дијелови:

„Руља састављена од пропалих мухамеданаца и похрваћених Јевреја кидисала је на све што се српски зове у Сарајеву и свима варошима Босне и Херцеговине и пошто је упропастила и разнела сву имовину тамошњих Срба, онда је проглашено опсадно стање да би се сачувао ред! (...) Само луд човек би могао поверовати да сви нападаји на Србе нису с планом организовани и од власти толерирани. То је очигледно ма колико се они у Бечу заклицали, да је овај излив мржње према Србима, који је веле, у исто време и најеклатантнији доказ велике љубави према дому Хабзбурговаца, избио пре него што се могло ма шта против њега да предузме.

²⁵⁴ Страховити дани у Сарајеву, *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуни 1914, 4.

²⁵⁵ а. Intervencija Srba kod zemaljskog poglavice, *Obzor* (Jutarnje izd.), br. 180, Zagreb, 2. srpnja 1914, 3.

²⁵⁶ К. Ужас у Босни, *Политика*, бр. 3756, 29. јуна 1914, 1.

²⁵⁷ Prognani srpski cigani iz Sarajeva, *Obzor*, br. 180, Zagreb, 2. srpnja 1914, 3.

²⁵⁸ Марко Марковић, Национално-културни лик „Слоге“ у њена прва три деценија (1888–1918), *Српско пјевачко друштво „Слога“ у Сарајеву. О педесетогодишњици 1888–1938*, СПД Слога, Сарајево о Духовима 1938 године, 12. Према истом чланку овог аутора, „тачно након пет година мировања и ћутања“, хор „Слога“ је први пут поново наступио 22. маја 1919, а 7. новембра 1920. „Слога“ се вратила „у стари дом, кога је руља 29. јуна 1914. срушила“. СПЦО Сарајево је за градњу новог Дома „Слоге“ поклонила своје земљиште поред Старе цркве на Вароши, гдје се данас налази Српско погребно друштво Свети Марко, Ул. М. М. Башескије 55. (Јован Палавестра, Пети децениј и данашњица „Слоге“, *Српско пјевачко друштво „Слога“ у Сарајеву. О педесетогодишњици 1888–1938*, СПД Слога, Сарајево о Духовима 1938. године, 29)

²⁵⁹ Марко Марковић, Национално-културни лик „Слоге“ у њена прва три деценија (1888–1918), 12.

Све се могло спречити и то врло лако спречити. Натуткана руља цео један дан пљачка, ломе и руши и односи имовину сарајевских Срба, а полиција стиже увек кад је све свршено. Пред једну исту српску кућу пљачкаши улазе по два пута, по три пута у току дана и довршавају раније започети посао. Полиција их не растерује. Муче људе, који се усуде да бране своју имовину, туку их и злостављају, а кад они почну да беже, пљачкашка банда приређује на њих лов као на дивље звери и засипају их камењем док не попадају од рана и бола.

Кажу да нису имали довољно жандарма. У Босни нема жандарма! У Сарајеву нема жандарма у време кад престолонаследник долази! Али чак кад би то било тачно – а то није никако тачно, у Сарајеву је тада био на окупу читав један корпус војске. Зар један аустријски корпус није способан да савлада ни једну гомилу паликућа који су у рукама имали само полуге за обијање српских дућана? (...) Не, не. У то нас нико не може да убеди. То је све требало да покаже да се само Срби буне против власти и то не зато што „осећају какву тегобу, већ зато што их на то подбадамо ми из Србије (...) И онда су нађени људи, којих у Аустрији за ове послове увек има у довољном броју и ти су се људи онда до миле воље налупали српских кућа и извређали српског краља и Србије. А да би иронија била потпуна, из Беча су савим озбиљно објавили, да атентат неће имати никаквог утицаја на будуће држање званичне Аустрије према Србима у Босни и Херцеговини. Све, веле, остаје по старом. Тешко њима.”²⁶⁰

5. ПРОЦЈЕНЕ ШТЕТЕ

Након што су демонстрације коначно заустављене, „од свих српских радња у Сарајеву није остало целих и нетакнутих ни тридесет. Штета је огромна, јер се вели, да су оштећеници претрпели квара око десет милијона круна.”²⁶¹ Процјене причињене материјалне штете су различите, али је она у сваком случају била огромна.

„Сва је српска имовина уништена. Уништено је око двадесет милиона круна (...) отимали су новце, тепелуке с бисерима, све старинске наките, који се чувају још од пре турског времена, понос и дику босанских старина, све је то разбојничка банда опљачкала, покрала, а што није могла покрасти уништила.”²⁶²

---

²⁶⁰ Тако се стварају атентати!, *Политика*, бр. 3746, Београд, 19. јуна 1914, 1.

²⁶¹ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

²⁶² Страховити дани у Сарајеву (Сарајево, 17. јуна), *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуна 1914, 5.

„Само Глигорије Јефтановић оштећен је за преко пола милиона; Сима Прњатовић сам преко 150.000, Деспићи 100.000 Ацо Јефтановић преко 50.000. Страшне ствари.”²⁶³

„Највећу штету је претрпио „власник хотела „Европе” Јефтановић. Изгубио је преко по милиона круна.”²⁶⁴ Према другом извору, „он тврди, да му је нанесена штета од преко пол милијуна. То ће бити претјерано, али да је свратиште и вила силно оштећена, о томе се сватко на своје очи може увјерити.”²⁶⁵ И према свједочењу дописника загребачких *Novosti* „особито је ужасно страдао вођа оvdјешњих Срба Глигорије Јефтановић”.²⁶⁶

Новинар *Политике* наводи: „Штете учињене сарајевским Србима рушењем и пљачкањем њихове имовине изгледа да ће бити много веће него што је у први мах јављено. Прекјуче су 120 српских трговаца и занатлија у Сарајеву пријавили трговачкој комори да је њима учињена штета укупно свима у вредности од пет милиона круна! Међутим, ваља знати да је уништено не само 120 него око хиљаду српских кућа!”²⁶⁷ Према процјени извјештача *Пијемонта*, штета је износила око десет милиона круна.²⁶⁸

Загребачки Obzor преноси писање *Österreichisches Handelsmuseum* који је објелоданио извјештај своје сарајевске подружнице, у којем се приказују штете, које су претрпјели Срби након демонстрација:

„Обртници, трговци, приватници и заводи на броју њих 192 најавили су штету од два милијуна круна, премда она не прелази 750.000 круна. Од свију оштећених 19 су заиста оштећени у великој мјери и они су најавили штету од 750.000 круна, у истину та штета није већа од 300.000 круна. Инсолвенције су у Босни и Херцеговини врло малобројне услијед ових штета. Влада је јур дозволила, да се малим трговцима даде одштета и потпора.”²⁶⁹

Према процјени *Novosti*, коју је пренио *Obzor*, „штета што су ју претрпјели Срби у Сарајеву прекорачује 10 милијуна круна. Јефтановић сам претрпио је штету од 2 и пол милијуна”.²⁷⁰

Предсједник Трговачке коморе у Сарајеву, Никола Берковић тражио од владе да Србима пружи помоћ, „јер није право да страдају невини људи. Не

---

²⁶³ Страховити дани у Сарајеву (Сарајево, 17. јуна), *Трговински гласник*, бр. 135, Београд, 22. јуна 1914, 5.

Симо Прњатовић, трговац из Сарајева, легатор је СПКД Просвјета са 20.000 дин. <http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/o_nama/legatori.html>

²⁶⁴ Шта пише „Мађарорсаг”, *Трговински гласник*, бр. 133, Београд, 20. јуна 1914, 2.

²⁶⁵ Utisci iz Bosne. Napadaj na Jeftanovića, *Novosti*, бр. 186, Загреб, 12. септјемба 1914, 2.

²⁶⁶ Privatni stan Gligoriје Jeftanovića (29. lipnja), *Novosti*, бр. 174, Загреб, 30. lipnja 1914, 2.

²⁶⁷ Штете у Сарајеву, *Политика*, бр. 3755, Београд, 29. јуна 1914, 2.

²⁶⁸ Како је пустошено. Дани безвлашћа у Сарајеву, *Пијемонт*, бр. 172, Београд, 25. јуни 1914, 3.

²⁶⁹ zb, Štete srpskih trgovaca nakon demonstracija u Sarajevu (Већ, 9. септјемба), *Obzor*, бр. 188, Загреб, 10. септјемба 1914, 3.

²⁷⁰ Srpsko novinstvo o atentatu, *Obzor* (Jutarnje izd.), бр. 181, Загреб, 3. септјемба 1914, 3.

може се оптужити сав српски народ”.²⁷¹ И адвокат Данило Димовић²⁷² са групом је тражио „да се Србима даде одштета и да се спречи укидање српских просветних установа”.²⁷³ Према писању листа *Obzor*²⁷⁴ народни заступник Јојкић и бивши потпредсједник Сабора Шола „интервенирали су код Потјорекa ради противсрпских демонстрација с молбом да се предузму мјере да се не понове немири, те да се пружи помоћ Србима који су настрадали”, па је Потјорек наложио одјелном предстојнику дру Франгешу да им се пружи новчана помоћ. Такође се наводи и да се заступник Јојкић писмено обратио министру Билинском да се спријече даљњи противсрпски немири.

И сами трговци „којима су дућани код јучерашњих демонстрација разорени и роба им разбацана по улици обратили су се на трговачку комору нека ова интервенира код владе, да им се дозволи покупити робу са улице и пренијети је у дућане да бар нешто спасе. Предсједник трговачке коморе Берковић заузео се за ово код замјеника земаљ. поглавице дра. Мандића који је обећао подузети све мјере да се овој жељи настрадалих трговаца удовољи. Штета настала демолирањем дућана и приватних станова изнаша 1 милијун круна.”²⁷⁵

Највише настрадали, али и најбогатији, Глигорије Јефтановић је убрзо „опет своју кафану уредио (...) ал у њу сад иду само Срби и неки Жидови Шпањоли.”²⁷⁶

З а к л љ у ч а к

Анализом великог броја новинских извјештаја, уз познавање архитектонско-урбанистичке и културне прошлости Сарајева, било је могуће дати приказ просторног и хронолошког слиједи антисрпских демонстрација након видовданског атентата 1914, утврдити главне протагонисте, иницијаторе, мотиве и посљедице овог невиђеног погрома сарајевских Срба.

Зграде српских просвјетних, вјерских и културних институција и установа биле су почетна мета рушилачких напада. Потом су улиједила проваљивања у српске куће, станове, занатске радње и трговине, показујући на најеклатантнији начин етничку нетрпељивост према својим суграђанима Србима, а посебно према оним најугледнијим који су организовали, помагали и водили српске националне културне и привредне институције. Бројност насилника, њихова упорност и систематичност у безобзирном демолирању објеката, пљачки, уништавању

²⁷¹ После сарајевског атентата, *Застава*, бр. 135, год. 49, Нови Сад, у суботу 21. јунија (4. јулија) 1914, 1. Из извјештаја Фрелаха, дописника *Az Ujsága*)

²⁷² Д. Димовић је био и адвокат Великог управног и просвјетног савјета у Сарајеву (Календар *Бошњак*, Сарајево 1909, 73)

²⁷³ После сарајевског атентата, *Застава*, бр. 135, год. 49, Нови Сад, у суботу 21. јунија (4. јулија) 1914, 1. Из извјештаја Фрелаха, дописника *Az Ujsága*)

²⁷⁴ а. *Intervencija Srba kod zemaljskog poglavice, Obzor (Jutarnje izd.)*, br. 180, Zagreb, 2. srpnja 1914, 3.

²⁷⁵ а. *Jedan milijun štete uslijed demonstracija, Obzor (Jutarnje izd.)*, br. 180, Zagreb, 1 srpnja 1914, 1.

²⁷⁶ *Mir u Sarajevu, Hrvatski narod*, br. 31, Zagreb, 30. srpnja 1914, 3. Хотел је након рата обновљен и дограђен му је трећи спрат.

инвентара, робе и опреме, агресивност у физичким нападима на преплашене невинне српске суграђане, потпуно незаштићене и неприпремљене за заштиту своје имовине и својих живота, били су предмет најоштријих осуда новинских извјештача. Када се видјело да нападима, који су обухватили готово читав град, нема краја, у понедељак, 29. јуна у 17 часова је морао бити проглашен пријеки суд и уведен полицијски час, што, међутим, није спријечило накнадне појединачне нападе.

У бруталним изливима мржње и бијеса, над којима се згражао сав цивилизовани свијет, демолирани су многобројни српски објекти, опљачкана и уништена покретна имовина, чиме је не само начињена огромна материјална штета, коју је било тешко процијенити и доказати, него су и продубљене вјерске, националне, социјалне и политичке подјеле међу становништвом, што је имало далекосежне последице.

Детаљном анализом расположивих података, идентификовани су демолирани објекти и њихови власници, што је нов допринос познавању историје сарајевских Срба, који су у архитектури и култури европског Сарајева оставили неизбрисиве трагове.

Jelena Bozic

DEMOLITION OF BUILDINGS DURING THE ANTI-SERB DEMONSTRATIONS IN SARAJEVO AFTER THE ASSASSINATION ON 28 JUNE 1914

Summary

After the assassination of Archduke Franz Ferdinand and his wife Sophie, anti-Serb demonstration were organized in Sarajevo in the early evening of 28 June and all day of 29 June 1914. They quickly devolved into riots against the Serbs unprecedented in the city's history. The largest part of the newspapers condemned it. Expressing a surprise in the large-scale violence, it was characterized as a pogrom. In these riots almost all Serb shops and numerous houses owned by prominent Serbs, schools, banks, buildings of the Serb cultural associations were devastated, robbed and destroyed by large groups of Muslims, Croats and Jews. Even the Serb Orthodox Metropolitan seat was attacked by the crowds. The Serb merchant Gligoriје Jеftanovic and his hotel "Europe" were particularly targeted and destroyed.

The disorganization and inefficiency of the local authorities, army and police who did nothing to prevent the anti-Serb violence, that were not spontaneous, gave rise to suspicions that Oskar Potiorek, the Austro-Hungarian governor of Bosnia and Herzegovina, organized and encouraged them.

Keywords: anti-Serb demonstrations, Sarajevo, newspaper reports, demolitions, devastation, robbery.